

Przejściowe ośrodki i organy władzy na ziemiach polskich zaboru austriackiego (1918-1921)¹

Pierwsza wojna światowa, zwana też do wybuchu drugiej Wielką Wojną, zintensyfikowała nadzieje Polaków na odbudowę własnego państwa. W 1918 r. porażki militarne cesarskich armii, austriackiej i niemieckiej oraz wojna domowa w cesarstwie rosyjskim przybliżały perspektywę jej rychłego zakończenia. Znalazło to wyraz w powstawaniu nowych organizacji politycznych wyrażających interesy poszczególnych narodów wchodzących w skład monarchii austro-węgierskiej. Nazywano je komitetami, komisjami, ale najczęściej radami narodowymi. Kierowniczą rolę odgrywali w nich posłowie parlamentarni, reprezentujący także różne stronnictwa (partie) polityczne. W dniu 6 stycznia tego roku posłowie czescy do Rady Państwa wydali deklarację powołującą się na czeskie historyczne prawo państwowe i odwołującą się do doświadczeń rewolucji rosyjskiej oraz domagającą się powstania niepodległego i demokratycznego państwa czechosłowackiego. Dnia 6 października utworzono w Zagrzebiu Radę Narodową Słoweńców, Chorwatów i Serbów (SHS), która 29 października proklamowała powstanie niepodległego i demokratycznego Państwa SHS. Dnia 25 października powstała Węgierska Rada Narodowa, a trzy dni później Czeska Rada Narodowa proklamowała powstanie niepodległej Republiki Czechosłowackiej oraz połączenie Czech i Słowacji. Słowacka Rada Narodowa 30 października proklamowała w Turczyńskim Świętym Marcinie oddzielenie Słowacji od Węgier i przynależność narodu słowackiego do narodu czechosłowackiego. Istniejące i powstające rady narodowe przejmowały władzę w swoich krajach od dotychczasowych władz administracyjnych i wojskowych. Tego rodzaju aktywność organizacyjną ze szczególną intensywnością daje się zaobserwować na ziemiach zamieszkałych przez ludność polską, znajdujących się w tym czasie w granicach Austro-Węgier. Zasluguje ona na uwagę przede wszystkim z powodu jej fragmentarycznego i nazbyt schematycznego uwzględniania w niemal wszystkich dotychczasowych syntezach historii Polski,

¹ Niniejsze opracowanie jest próbą sentymentalnego powrotu do czasu bezpowrotnie minionego, w którym na początku swojej drogi naukowej zamierzałem napisać doktorat o przejściowych organach władzy na ziemiach polskich w latach 1918-1921 oraz ich roli w procesie rewitalizacji Rzeczypospolitej.

co powoduje pomijanie albo marginalizowaniu jednych ośrodków i organów nowopowstałych władz oraz gloryfikowanie innych². Celem niniejszego opracowania jest zatem próba całościowego, ale jedynie systematyzującego przedstawienia tej problematyki, wymagającej bez wątpienia dalszych pogłębionych badań.

1. Cieszyn

Wśród tych ośrodków z chronologicznego punktu widzenia palma pierwszeństwa przysługuje bez wątpienia Cieszynowi. Od XIII wieku był on stolicą piastowskiego Księstwa Cieszyńskiego, będącego od 1329 r. lennem królów czeskich, wchodzącym w skład Księstwa Górnego i Dolnego Śląska jako kraju Korony Czech. Od 1653 r. jako opróżnione lenno stało się własnością Habsburgów, królów czeskich. Tworzyło odtąd najczęściej habsburską sekundogeniturę aż do przełomu października i listopada 1918 r.³ Po militarnym zaborze Śląska przez Królestwo Pruskie w latach czterdziestych XVIII wieku, w ramach Korony Czech pozostał tylko tzw. Śląsk Austriacki zwany rzadziej Śląskiem Czeskim. Składał się on z dwóch części, Śląska Opawskiego z ośrodkiem w Opawie, zwanego też ze względu na położenie geograficzne Śląskiem Zachodnim, oraz Śląska Cieszyńskiego, zwanego też Śląskiem Wschodnim. Śląsk Austriacki w ramach habsburskiego Królestwa Czech stanowił odrębny kraj koronny, z własnym Sejmem Krajowym w Opawie. Obie części różniły się od siebie, głównie ze względu na strukturę narodowościową. Na Śląsku Opawskim u schyłku XIX wieku przeważał żywioł niemiecki, natomiast na Śląsku Cieszyńskim dominowali Polacy, a drugą najliczniejszą grupą narodowościową byli Czesi⁴. Już w 1917 r. polskie zrzeszenia narodowe (polityczne, kulturalne i gospodarcze) Śląska Cieszyńskiego uchwały deklarację stwierdzającą, że zamieszkująca go polska ludność uważa się za część składową narodu polskiego i opowiada się za przywróceniem Polakom niepodległego bytu państwowego na zasadzie jedności i nierozdzielności narodu polskiego⁵. W dniu 2 października 1918 r. posłowie pol-

² Dotyczy to syntez nie tylko autorów polskich, ale także obcych, np. N. Davies, *Boże igrzysko. Historia Polski*, Kraków 2001. Ciągłe za mało i nader wyrywkowo uwzględnia się ich dokonania w procesie organizowania polskiej administracji publicznej także w opracowaniach historyczno-prawnych. J. Przygodzki, *Komisje dla usprawnienia administracji publicznej w II Rzeczypospolitej. Studium historyczno-prawne*, Wrocław 2019, s. 36 i n.

³ Ostatni cesarz Austrii, Karol I, tytułował się między innymi królem Galicji i Lodomerii, wielkim księciem Krakowa oraz księciem Górnego i Dolnego Śląska, Oświęcimia, Zatora i Cieszyna. Dnia 11 listopada 1918 r. cesarz Karol I złożył rezygnację z pełnionych funkcji (nie była to zatem abdykacja), a w następnym dniu powstała w Wiedniu Niemiecko-Austriacka Republika. Ostatnim faktycznym księciem cieszyńskim był Fryderyk z dynastii habsbursko-lotaryńskiej i linii żywieckiej (1856-1936). S. Grodzki, *Habsburgowie. Dzieje dynastii*, Wrocław 1998.

⁴ F. Popiołek, *Dzieje Śląska Austriackiego*, Cieszyn 1913, s. 8-14.

⁵ „Z dokumentów chwili” 1917, nr 67, s. 56-58; H. Janowska, T. Jędruszczak (red.), *Powstanie II Rzeczypospolitej. Wybór dokumentów 1866-1925*, Warszawa 1984, s. 379-380, nr 178.

szy w parlamencie wiedeńskim złożyli rezolucję domagającą się przywrócenia Państwa Polskiego oraz udziału w kongresie pokojowym. W dniu 7 października 1918 r. zasiadający w austriackiej Radzie Państwa trzej posłowie śląscy, będący zarazem przywódcami trzech polskich partii politycznych: ksiądz Józef Londzin ze Związku Śląskich Katolików (ZŚK), dr Jan Michejda z Polskiego Zjednoczenia Narodowego (PZN) oraz Tadeusz Reger z Polskiej Partii Socjalno-Demokratycznej Galicji i Śląska (PPSD), wypowiedzieli się za włączeniem Śląska Cieszyńskiego do Macierzy. Dnia 10 października odbyła się w Krakowie narada polskich parlamentarzystów z Galicji i Śląska Cieszyńskiego, na której podjęto decyzję o rozpoczęciu działań mających na celu utworzenie organizacji narodowej w każdej z tych części. Ich stanowisko poparli dwa dni później (12 października) zebrani w Cieszynie w Domu Narodowym przedstawiciele wszystkich polskich stronnictw politycznych oraz związków kulturalnych i gospodarczych. Postanowiono utworzyć Śląski Komitet Międzypartyjny, na wzór mającego powstać w Krakowie Komitetu Polskiego, składający się z 21 osób. Każde z trzech wiodących stronnictw politycznych Śląska miało wydelegować 7 osób, w tym jednego posła do parlamentu wiedeńskiego oraz jedną kobietę (!). Jednymyślnie uchwalono rezolucję proklamującą przyłączenie się do całej, zjednoczonej i niepodległej Polski, na zasadach sformułowanych przez Woodrowa Wilsona w orędziu do Kongresu Stanów Zjednoczonych Ameryki z 8 stycznia 1918 r. (pkt 13), i utworzenie Rady Narodowej⁶. Żądania te zostały poparte w następnym dniu przez masowe wiece w Orłowej i Boguminie. Dnia 15 października parlamentarzyści polscy złożyli w Wiedniu oświadczenie, że uważają się za obywateli wolnego i zjednoczonego Państwa Polskiego. Manifest cesarski Karola I z 16 października „do moich wiernych narodów austriackich” zapowiadał szeroką autonomię dla narodów wchodzących w skład monarchii i zezwalał na tworzenie rad narodowych, legalizując tym samym dotychczasowe zabiegi organizacyjne. W rezultacie w dniu 19 października powstała w Cieszynie Rada Narodowa Księstwa Cieszyńskiego (RNKC) jako polski organ władzy państwowej⁷. W jej skład weszli członkowie Związku Wójtów powiatu cieszyńskiego i frysztackiego oraz przedstawiciele trzech najważniejszych stronnictw politycznych (ZŚK, PZN i PPSD)⁸. Na jej czele stanęło trzyosobowe prezydium (Londzin, Michejda, Reger), mające do pomocy sekretarza i 17 członków. W połowie 1919 r. w skład Rady wchodziło już 34 członków. Objęła ona swoją działalnością poza powiatami cieszyńskim i frysztac-

⁶ K. Bąkowski, *Kronika Krakowa z lat 1918–1923*, Kraków 1925, s. 6, 26.

⁷ B. Cybulski, *Rada Narodowa Księstwa Cieszyńskiego (1918-1920). Studium historyczno-prawne*, Opole 1980.

⁸ Skład Rady zamieścił „Czas” z 23 października 1918 r., nr 472. Dziennik Urzędowy Rady Narodowej Księstwa Cieszyńskiego, rocznik 1, Cieszyn 17 stycznia 1919 r., nr 1.

kim także powiat bielski (Ekspozytura Rady Narodowej w Bielsku), w którym napotkała jednak opór ludności niemieckiej. Dnia 21 października RNKC zawiadomiła prezydenta krajowego w Opawie o swoim powstaniu⁹.

W dniu 26 października odbyło się drugie posiedzenie RNKC, na którym przystąpiono do przygotowania statutu administracji samorządowej Śląska Cieszyńskiego. Do czasu zespolenia z Polską proponowano pozostawienie w stanie dotychczasowym systemu austriackiej administracji państwowej i autonomicznej oraz systemu podatkowego. W okresie przejściowym władzę miała sprawować Rada Województwa Cieszyńskiego, posiadająca rozległe kompetencje wykonawcze, sprawowane przez Zarząd Województwa i komisarza kontrolującego działalność 10 wydziałów Zarządu. Uwagę zwraca rezygnacja z historycznego tytułu księstwa. Projekt wyrażał zatem zamiar nadania Śląskowi Cieszyńskiemu autonomii w ramach odrębnego województwa. Natomiast na odbytym 27 października w Cieszynie wiecu ludności polskiej, w którym według szacunków wzięło udział około 40 tys. manifestantów, uchwalono rezolucję żądającą uznania przynależności Księstwa Cieszyńskiego do Polski, wystąpienia rządu polskiego w sprawie Spisza i Orawy, szybkiego zwołania Sejmu konstytucyjnego w Warszawie, przeprowadzenia reform społecznych, poszanowania praw mniejszości narodowych oraz uznającą Polaków za jedyńych władczy Śląska Cieszyńskiego¹⁰. Uchwalono też deklarację przeciw Śląskiej Partii Ludowej (ŚPL) Józefa Koźdonia i jej współpracy z niemiecką ludnością¹¹.

RNKC miała na celu ochronę interesów ludności polskiej do czasu ostatecznej decyzji mocarstw w sprawie przyszłych losów tego obszaru. W odpowiedzi na próbę rozciągnięcia zwierzchnictwa nad Śląskiem Cieszyńskim przez powstałą w Polskiej (Morawskiej) Ostrawie Ziemską Radę Narodową dla Śląska (Zemský Národní Výbor pro Slezsko, ZNVS), która 29 października ogłosiła włączenie Księstwa Cieszyńskiego do Republiki Czechosłowackiej, RNKC uchwaliła 30 października proklamację o objęciu władzy w kraju oraz przyłączeniu ziemi cieszyńskiej do Polski¹². Wieczorem następnego dnia nadeszła do Cieszyna depesza od płk. Bolesława Roji z poleceniem opanowania garnizonu cieszyńskiego¹³. W rezultacie w nocy z 31 października na 1 listopada grupa polskich oficerów i żołnierzy pod dowództwem por. Klemensa Matusiaka opanowała garnizon cieszyński oraz miasto z najbliższą oko-

⁹ W. Dąbrowski, *Rok walki o rządy na Śląsku Cieszyńskim*, Cieszyn 1919, s. 7.

¹⁰ J. Szczurek, *Z wielkich dni Śląska Cieszyńskiego, cz. III. Przewrót polityczny i wojskowy w r. 1918*, Cieszyn 1928, s. 18-19.

¹¹ Jej przywódca lansował ideę separatyzmu śląskiego (ślązakowcy) i optował za współpracą z Niemcami oraz Czechami. K. Nowak, „Wspomnienia” Józefa Koźdonia, „Pamiętnik Cieszyński” 2001, t. 16, s. 90-98.

¹² Tekst proklamacji: W. Dąbrowski, *Kwestia Cieszyńska. Zbiór dokumentów z okresu walki o Śląsk Cieszyński*, Katowice 1923, s. 5-6.

¹³ F. Szymiczek, *Walka o Śląsk Cieszyński w latach 1914-1920*, Katowice 1938, s. 45.

licą¹⁴. Dokonany zamach wojskowy umożliwił zatem RNKC faktyczne przejęcie całej władzy na Śląsku Cieszyńskim za wyjątkiem miejscowości z przewagą ludności niemieckiej oraz kilku granicznymi gminami z ludnością mieszaną polsko-czeską. W dniu 2 listopada Rada uznała się organem wykonawczym rządu polskiego oraz wysłała urzędowe zawiadomienie o przejęciu przez siebie władzy do prezydenta kraju w Opawie oraz depeche hołdownicze do Rady Regencyjnej (RR) i Polskiej Komisji Likwidacyjnej (PKL)¹⁵. W związku z narastającą aktywnością Niemców i ślązakowców RNKC i ZNVS zawarły w dniu 5 listopada umowę wyznaczającą granicę właściwości terytorialnej obu przedstawicielstw narodowych w Księstwie Cieszyńskim w oparciu o kryterium narodowościowe. Rząd polski w Warszawie zaakceptował tę umowę i w związku z tym na terytorium zarządzanym przez RNKC zarządził wybory do Sejmu Ustawodawczego¹⁶. Natomiast rząd praski Republiki Czechosłowackiej zakwestionował prawo do zawarcia tej umowy przez ZNVS i stanął na stanowisku przynależności całego Księstwa Cieszyńskiego do nowopowstałej republiki w granicach historycznych. W dniu 7 grudnia poparł je ZNVS, czyli uznał tę umowę za niewiążącą rządu czechosłowackiego. Rezultatem takiego nieprzejednanego stanowiska była zbrojna agresja wojsk czechosłowackich na Śląsk Cieszyński 23 stycznia 1919 r., w dramatycznym okresie wojny polsko-bolszewickiej.

Po tym zamachu RNKC stała się naczelnym organem administracyjnym na Śląsku Cieszyńskim. Na początku listopada toczyły się jednak rozmowy między delegatami RNKC a PKL w sprawie administracyjnego połączenia Śląska Cieszyńskiego z Galicją¹⁷. Rozmowy utrwały ówczesną sytuację, tzn. niezależność administracyjną RNKC od PKL. Umocnił ją jeszcze rząd centralny, upoważniając RNKC „[...] do wykonywania wszelkich atrybutów Rządu Krajowego na obszarze Śląska Cieszyńskiego z tym, że dotychczasowy jej stosunek do Komisji Likwidacyjnej aż do ostatecznego uregulowania stanowiska teje nie ulegnie zmianie”¹⁸. Zatem Śląsk Cieszyński, podobnie jak Galicja, stał się autonomicznym terytorium Państwa Polskiego.

¹⁴ F.K. Latinik, *Walka o Śląsk Cieszyński w r. 1919*, Cieszyn 1934, s. 22-25.

¹⁵ *Ibidem*, s. 21; C. Berezowski, *Powstanie państwa polskiego w świetle prawa narodów*, Warszawa 1934, s. 289; Z.J. Winnicki, *Rada Regencyjna Królestwa Polskiego i jej organy (1917-1918)*, Wrocław 1991.

¹⁶ Szerzej na ten temat J. Januszewska-Jurkiewicz, *Józef Piłsudski wobec Zaolzia (1919-1935)*, „Pamiętnik Cieszyński” 1999, t. 14, s. 65-85. Dekret Naczelnika Państwa z 28 listopada 1918 r. o wyborach do Sejmu Ustawodawczego (wraz ze spisem okręgów wyborczych), *Dziennik Praw Państwa Polskiego*, nr 18, poz. 47. Śląsk Cieszyński tworzył okręg wyborczy nr 35, który obejmował: miasto Bielsk, Cieszyn i Frysztat bez kilku gmin (Orłowa, Dziećmorowice, Pietwałd, Łazy, Sucha Średnia i Dolna) oraz kilka gmin z żupaństwa trenczyńskiego (Czaca, Turówka, Rakowa, Oszczadnica, Skalite, Czarna, Oleśna, Świerczynowieś, Gorzelice, Staszaków, Podwysoka, Maków i Wysoka).

¹⁷ „Czas” z 6 listopada 1918 r., nr 493.

¹⁸ B. Cybulski, *Rząd Krajowy Księstwa Cieszyńskiego (1918-1920)*, „Studia Śląskie. Seria Nowa” 1978, t. XXXIII, s. 241-271; por. też A. Mikołajew, *Podkomisariat NRL dla Śląska w Bytomiu (3 I 1919 – 14 V 1919)*, s. 273-306.

Początkowo oficjalne wiadomości prasowe RNKC zamieszczała w Dzienniku Cieszyńskim, a od stycznia 1919 r. w Dzienniku Urzędowym Rady Narodowej Księstwa Cieszyńskiego (numery 1–20), później przemianowanym na Dziennik Urzędowy Prefekta przy Międzynarodowej Komisji w Cieszynie i następnie na Dziennik Urzędowy Tymczasowej Komisji Rządowej Śląska Cieszyńskiego.

Nie mogąc podolać rosnącym obowiązkom, RNKC uchwaliła 15 grudnia 1918 r. powołanie do życia Tymczasowego Rządu Krajowego Księstwa Cieszyńskiego (TRKKC), który miał stanowić jej organ wykonawczy¹⁹. W jego skład wchodził prezydent (Jan Michejda) zwany też Naczelnikiem Rządu Krajowego w Cieszynie, delegat rządu warszawskiego (Julian Czapliński) oraz 3 delegatów miejscowego społeczeństwa (Józef Londzin, Tadeusz Reger, Franciszek Halfar) i przymusowy zarządca dóbr arcyksiążęcych (? Patryn)²⁰. Reskryptem z dnia 14 stycznia 1919 r. rząd centralny w Warszawie z niewielkimi zmianami zatwierdził tę uchwałę i 17 stycznia RKKC rozpoczął działalność. Funkcjonował jako naczelny organ administracji państwowej na Śląsku Cieszyńskim do lutego 1920 r. W dniu 3 lutego władzę objęła Komisja Plebiscytowa.

PKL zamierzała objąć swoją działalnością Śląsk Cieszyński i dlatego powołała 28 października do prezydium zebrania poselskiego prezesa RNKC (Londzin). Jego nieobecność na zebraniu konstytuującej się PKL w dniu 4 listopada spowodowała, że nie wszedł on w skład prezydium PKL. Przedstawiciele Śląska Cieszyńskiego nie dołączyli do składu PKL i nie brali udziału w jej pracach. Były jednak dziedziny, w których istniała zależność RNKC od PKL, chociaż nie zawsze bezpośrednia. Nastąpiło faktyczne zjednoczenie Śląska Cieszyńskiego z Galicją w sprawach wojskowych²¹. Podobnie rzecz się miała z administracją sądownictwa²². W związku z tym, że sądem wyższym (apelacyjnym) dla sądu obwodowego w Cieszynie był sąd w Brnie, który znalazł się w granicach państwa czechosłowackiego, jego kompetencje przeniesiono na sąd wyższy w Krakowie. Kierownictwo transportem kolejowym na obszarze Księstwa Cieszyńskiego, podlegającym władzy RNKC, przejęła Dyrekcja Kolei w Krakowie; podobnie było z administracją pocztową²³. Nastąpiło również włączenie Śląska Cieszyńskiego do okręgu Izby Handlowej i Przemysłowej w Krakowie²⁴. Zakaz wywozu artykułów żywnościowych z Galicji, uchwalony przez PKL, rozcią-

¹⁹ F. Szymiczek, *op. cit.*, s. 55-56; B. Cybulski, *Geneza Rządu Krajowego Księstwa Cieszyńskiego (grudzień 1918 – styczeń 1919)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1976, t. 28, z. 2, s. 195-204.

²⁰ F.K. Latinik, *op. cit.*, s. 30.

²¹ Dnia 6 listopada gen. Aleksandrowicz z ramienia dowództwa okręgu krakowskiego objął komendę garnizonu cieszyńskiego. W. Dąbrowski, *Rok walki...*, s. 17.

²² „Czas” z 13 listopada 1918 r., nr 502.

²³ W. Dąbrowski, *Rok walki...*, s. 77-78.

²⁴ Rozporządzenie z dnia 25 listopada 1918 r. L. 68/5 przem., Dziennik Rozporządzeń PKL z dnia 30 grudnia 1918 r., cz. I.

gnięto na obszar Śląska Cieszyńskiego²⁵. Także w sprawach politycznych RNKC współpracowała z PKL, szczególnie dotyczących stosunków z Czechosłowacją. Po agresji czeskiej na Śląsk Cieszyński w styczniu 1919 r. RNKC musiała przenieść się do Krakowa, gdzie kontynuowała swoją działalność. PKL udzielała RNKC pomocy w walce z armią czeską, organizując i wysyłając na front ochotników²⁶.

Administracyjnego połączenia Śląska Cieszyńskiego z Galicją nie przeprowadzono nawet po utworzeniu Komisji Rządzącej, mimo że jej statut to przewidywał. Zdecydowały o tym względy polityczne.

2. Zakopane

Miejscową ludność Zakopanego i okolic nazywano na przełomie XIX i XX wieku Góralami (*Goralen*) oraz Polakami Tatr zwanymi też Podhalanami. Mieszkańców miejscowości położonych na wschód od Zakopanego (Nowy Sącz, Limanowa, Myślenice i in.) nazywano Polakami Beskidów. W tym okresie Zakopane stało się centrum turystycznym, kulturalnym i politycznym ziem polskich pod zaborami. Często przebywały tu osoby, które odgrywały później pierwszoplanowe role w Drugiej Rzeczypospolitej, między innymi: Roman Dmowski, Ignacy Daszyński, Józef Piłsudski, Władysław Sikorski. Powstawały tu liczne organizacje polityczne i wojskowe. W 1912 r. na zjeździe założycielskim utworzono Polski Skarb Wojskowy, którego celem miało być finansowanie różnego rodzaju przedsięwzięć wojskowych polskiego ruchu niepodległościowego. Rezultatem tego zjazdu było utworzenie w tym samym roku w Wiedniu Komisji Tymczasowej Skonfederowanych Stronnictw Niepodległościowych (KTSSN). Rok później powstała pierwsza paramilitarna organizacja Strzelec i Polska Drużyna Sokola. Wszystkie te paramilitarne organizacje wraz z wybuchem wojny w 1914 r. dały początek kompanii zakopiańskiej 3 Pułku Legionów²⁷.

U schyłku pierwszej wojny światowej, na początku października 1918 r., wraz z postępującym rozkładem struktur wojskowych i politycznych państw zaborczych, pojawiła się idea stworzenia reprezentacji polskiego społeczeństwa Zakopanego i okolicznych miejscowości (Tatry Polskie) w celu przejęcia władzy wojskowej i cywilnej z rąk okupantów. W dniu 13 października w Zakopanem odbył 500-osobowy wiec zwołany przez naczelnika gminy Zakopane, na którym powołano Organizację Narodową (ON). Jej prezesem został wybrany Stefan Żeromski (będący w tym czasie mieszkańcem Za-

²⁵ Z. Lasocki, *Wspomnienia szefa administracji P.K.L. i K.Rz.*, Kraków 1931, s. 54.

²⁶ Spośród tych ochotników zginął 26 stycznia 1919 r., walcząc na czele ochotniczej kompanii, kpt. Cezary Haller, brat gen. Józefa Hallera.

²⁷ *Organizacja Narodowa w Zakopanem*, „Echo Tatrzańskie” 1918, dodatek do numeru 5; M. Kozłowski, *W pierwszą rocznicę*, „Echo Tatrzańskie” 1919, nr 19, 21; M. Mantyka, *Zakopiańskie narodziny II Rzeczypospolitej*, „Podtatrze” zima 1978, nr 13.

kopanego), wiceprezesami: prezes Związku Górali (Franciszek Pawlica), przedstawiciel lewicowych legionistów (mjr Mariusz Zaruski) i zarządca dóbr hrabiego Władysława Zamoyskiego (Wincenty Szymborski)²⁸, ponadto sekretarz (Medard Kozłowski). Uchwalono rezolucję odwołującą się do zasad pokojowych prezydenta Stanów Zjednoczonych Woodrowa Wilsona przyjętych przez państwa rozbiorowe, w której oznajmiono, że uczestnicy tego wiecu uważają się odtąd „za obywateli wolnej, niepodległej i zjednoczonej Polski”. W rezolucji proklamowano utworzenie ON w Zakopanem i dokonanie wyboru 32-osobowego Zarządu.

W dniu 30 października ogłoszono niepodległość Zakopanego. W tym samym dniu rozpoczęto akcję rozbrajania żołnierzy i oficerów obcych narodowości, zainicjowaną przez polski komitet wojskowy, którą zakończono w dniu następnym, a komitet podporządkował się ON. W dniu 1 listopada Zarząd ON przekształcił się w Zakopiańską Radę Narodową (ZRN), która w następnym dniu przejęła oficjalnie w imieniu odradzającego się Państwa Polskiego władzę nie tylko nad wojskiem, ale także nad policją i urzędami oraz innymi organizacjami. Żeromski odebrał przysięgę na wierność Rzeczypospolitej od wojska, urzędników i straży obywatelskiej. ZRN zaangażowała się także w obronę polskich wsi na Orawie (Sucha Góra, Głodówka) zagrożonych inwazją czeską²⁹. Przewagę polityczną w jej składzie miała endecja, co spotkało się z krytyką przedstawicieli PPS. W rezultacie poszerzono jej skład o 17 nowych członków, co sprawiło, że ZRN liczyła odtąd 57 osób.

Powstanie PKL i przejmowanie przez nią władzy cywilnej i wojskowej nad Galicją spowodowało zakończenie działalności ZRN, która formalnie rozwiązała się 16 listopada 1918 r. Ten okres tworzenia się lokalnych zrębów polskiej państwowości przyjęło się nazywać Rzeczpospolitą Zakopiańską, a przewodniczącego ZRN – jej prezydentem. Odtąd lokalne aspiracje polityczne i odrębności kulturowe ludności góralskiej Podhala wyrażał założony w 1919 r. Związek Podhalan.

3. Lwów

3.1. W dniu 19 października 1918 r. na zwołanym do Lwowa zjeździe polityków ukraińskich powołano do życia Ukraińską Radę Narodową (URN). W jej skład weszli członkowie austriackiej Izby Panów, posłowie parlamentarni, przedstawiciele wszystkich partii ukraińskich z Galicji, Bukowiny (po trzech z każdej partii) oraz przedstawiciele młodzieży akademickiej³⁰. Uchwalono wówczas rezolucję domagającą się utworzenia ze Wschodniej Galicji po San z Łemkowszczyzną oraz z Bukowiny i pół-

²⁸ Ojciec noblistki (1996 r.) Wisławy Szymborskiej.

²⁹ Wsie te do 1924 r. znajdowały się w granicach Rzeczypospolitej.

³⁰ J. Skrzypek, *Ukraińcy w Austrii podczas wielkiej wojny i geneza zamachu na Lwów*, „Niepodległość” 1939, z. 3 (53), s. 375.

nocnych Węgier suwerennego państwa ukraińskiego³¹. Wezwano mniejszości narodowe, do których zaliczono Polaków i Żydów (!), do wyboru swych przedstawicieli do URN. Rezolucja wzywała także do opracowania konstytucji i czteroprzymiotnikowej ordynacji wyborczej. Ukraińcy pod koniec października prowadzili rozmowy z premierem rządu wiedeńskiego Lammaschem w sprawie przekazania im administracji Galicji Wschodniej i taką obietnicę otrzymali³². Stanowisko to znalazło dodatkowe potwierdzenie na posiedzeniu austriackiej Rady Ministrów w dniu 31 października, w odpowiedzi na telegram notyfikacyjny PKL z 28 października: „[...] rząd nie ma nic przeciw temu, by polskie obszary Austrii przyłączone zostały do niepodległego państwa polskiego, zastrzega się tylko przeciw objęciu przez polską reprezentację obszarów ukraińskich. Uznaje się bowiem prawo ukraińskiego narodu do utworzenia samoistnego państwowego organizmu, którego granice ustalone zostaną drogą porozumienia się”³³. Bezkompromisowe stanowisko Polaków i Ukraińców, przy poparciu tych ostatnich przez Austrię, groziło nieuchronnym konfliktem.

Przewrót wojskowy w Krakowie, przyjazd Witosy do Lwowa i jego rozmowa z namiestnikiem generałem-pułkownikiem hrabią Karolem Huynem oraz pogłoski o mającym nastąpić 2 listopada przeniesieniu PKL do Lwowa, stały się bezpośrednim bodźcem dla ukraińskiej akcji zbrojnej, przygotowywanej już od dłuższego czasu przy współdziałaniu austriackich czynników wojskowych³⁴. W nocy z 31 października na 1 listopada oddziały ukraińskie, organizowane z demobilizującej się c.k. armii, opanowały znaczną część Lwowa, a wkrótce całą Galicję Wschodnią aż po San³⁵. Tak zaczęły się, trwające trzy tygodnie, walki w mieście, a później, po przedarciu się grupy wojsk polskich kontynuowane poza Lwowem³⁶. We Lwowie proklamowano powstanie Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej (ZURL), natomiast w Kijowie już w styczniu 1918 r. ogłoszono Ukraińską Republikę Ludową (URL) niezależnym i suwerennym państwem³⁷.

³¹ Tekst tej rezolucji opublikował „Czas” z 21 października 1918 r., nr 468.

³² „Czas” z 4 listopada 1918 r., nr 490.

³³ Z. Zygmuntowicz, *Obrona Lwowa*, [w:] *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej. Księga pamiątkowa*, Kraków-Warszawa 1928, s. 122.

³⁴ W. Witos, *Moje wspomnienia*, t. II, Paryż 1964, s. 187-188; W. Stesłowicz, *Relacja z czasu walk listopadowych o Lwów*, [w:] *Obrona Lwowa*, t. II, Lwów 1936, s. 555; S. Głąbiński, *Wspomnienia polityczne*, Pelplin 1939, s. 397; Z. Lasocki, *Wspomnienia...*, s. 12.

³⁵ Przebieg zamachu ukraińskiego opisuje J. Skrzypek, *op. cit.*

³⁶ Literatura dotycząca wojny polsko-ukraińskiej i obrony Lwowa jest bogata. Na uwagę zasługują zwłaszcza trzy pozycje: Cz. Mączyński, *Boje Lwowskie*, Warszawa 1921; J. Spotnicki, *Kampania polsko-ukraińska*, Lwów 1921; *Obrona Lwowa, 1-22 listopada 1918*, t. I-II, Lwów 1936, t. III, Lwów 1939; M. Kozłowski, *Między Sanem a Zbruczem. Walki o Lwów i Galicję Wschodnią 1918-1919*, Kraków 1990; G. Bukomski, Cz. Partacz, B. Polak, *Wojna polsko-ukraińska 1918-1919*, Koszalin-Warszawa 1994.

³⁷ W. Hołubko, A. Lityński, *Na gruzach imperium. Ukraina po upadku cesarstwa rosyjskiego: od rewolucji lutowej 1917 do traktatu brzeskiego 1918*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2017, t. LXIX, z. 1, s. 83-129.

3.2. W dniu 1 listopada powstała we Lwowie także reprezentacja ludności żydowskiej pod nazwą Żydowski Komitet Bezpieczeństwa Publicznego (ŻKBP), który według opublikowanej odezwy miał chronić jej interesy³⁸. Działał on na obszarze zwartego osadnictwa żydowskiego we Lwowie. W jego skład weszło pięć osób. Utworzył też własną milicję (ok. 300 osób) z komendantem na czele. W czasie walk polsko-ukraińskich ŻKBP ogłosił neutralność w tym konflikcie i odrzucił propozycję wejścia w skład URN. Część Żydów deklarowała współpracę z Polakami, jednak niektórzy milicjanci ściśle współdziałali z Ukraińcami, co oczywiście stało w sprzeczności z wcześniejszą deklaracją Komitetu. Podkreśla się jednak, że znaczna część Żydów mieszkających we Lwowie uległa spolonizowaniu. ŻKBP został rozwiązany 22 listopada, po zwycięstwie Polaków nad Ukraińcami.

Dwa dni wcześniej, 20 listopada 1918 r., przedstawiciele syjonistów, socjaldemokratów, partii Mizrachi oraz Paolej Syjon utworzyli Tymczasową Żydowską Radę Narodową (TŻRN). Jej powstanie poprzedziło utworzenie Żydowskiej Rady Narodowej Galicji Wschodniej (Lwów 15 października) i Żydowskiej Rady Narodowej Galicji Zachodniej (Kraków 5 listopada 1918)³⁹. TŻRN składała się z 42 osób. Pretendowała ona do roli reprezentacji Żydów polskich, o czym świadczy wysłanie jej delegacji na konferencję pokojową w Wersalu, ale celu tego, z powodu konfliktów wewnętrznych, nie osiągnęła.

3.3. W wyniku zamachu ukraińskiego Lwów został podzielony frontem wojennym na dwie części, polską i ukraińską. Po obu stronach frontu powstały polskie organizacje rządzące. Po stronie ukraińskiej, w Śródmieściu, utworzono 1 listopada Polski Komitet Narodowy (PKN), w skład którego weszli przedstawiciele stronnictw politycznych, władz miejskich i organizacji wojskowych działających na terenie Lwowa⁴⁰. Składał się z prezesa (T. Cieński, SDN) oraz 23 członków. Posiadał też swój wydział zwany Komitetem Wykonawczym PKN, składający się z prezesa, czterech par alternatywnych członków (SDN, ZN, PSPD, POW z Ligą Niezawisłości) oraz sekretarza. PKN miał stanowić najwyższy organ polityczny polskiej ludności Lwowa. Jego zadaniem miało być organizowanie współpracy z wojskową akcją obronną. Zaraz na początku swojego istnienia powołał Komendę Naczelną Wojsk Polskich (KNWP) i prowadził energiczną akcję werbunkową, która znalazła szeroki oddźwięk w społeczeństwie polskim⁴¹.

³⁸ Tekst odezwy opublikował Cz. Mączyński, *op. cit.*, s. 257-258; L. Kania, *Ochrona porządku prawnego i bezpieczeństwa publicznego podczas obrony Lwowa (listopad 1918-marzec 1919)*, „Studia Lubuskie” 2006, t. 2, s. 293-310.

³⁹ Z. Borzumińska, R. Żebrowski, *Polski Słownik Judaistyczny. Dzieje. Kultura. Religia. Ludzie*, Warszawa 2003.

⁴⁰ *Imienny skład*, [w:] *Obrona Lwowa...*, t. III, s. 381-382; Cz. Mączyński, *op. cit.*, s. 275-276.

⁴¹ Odezwa do ludności Lwowa z 3 listopada 1918 r., [w:] Cz. Mączyński, *op. cit.*, s. 48.

W części miasta zajętej przez Polaków, w której PKN praktycznie nie działał z obawy przed represjami Ukraińców po drugiej stronie frontu, utworzono w dniu 6 listopada z inicjatywy socjalistów Komitet Bezpieczeństwa i Ochrony Dobra Publicznego (KBODP)⁴². Składał się on z ośmiu osób, reprezentujących parami narodowych demokratów, polskich demokratów, socjalistów i ludowców⁴³. W skład Komitetu weszli niektórzy członkowie PKN znajdujący się w polskiej części miasta. Komitet miał przewodniczącego, jego zastępcę i członków. Utworzono także pięć wydziałów, którymi kierowali zastępca przewodniczącego oraz niektórzy członkowie: bezpieczeństwa (z-ca przewodniczącego), finansowy (F. Stefczyk), zdrowia i opieki społecznej, aprowizacji – oddział cywilny, aprowizacji – oddział wojskowy. Były to swego rodzaju resorty. Zadaniem Komitetu była troska o bezpieczeństwo publiczne i porządek, o zdrowie i aprowizację mieszkańców miasta, utworzenie własnego skarbu, współdziałanie z Naczelną Komendą, akcja werbunkowa do obrony Lwowa. Komitet podporządkował sobie także Naczelną Komendę Wojsk Polskich we Lwowie.

Tak więc, oprócz ukraińskiej i żydowskiej, funkcjonowały we Lwowie obok siebie dwie polskie organizacje polityczne, z tym że możliwości działania KBODP były bez porównania większe niż PKN. Oba działały niezależnie od PKL. Prowadziły również samodzielne rokowania z Ukraińcami, jednak bez pozytywnych wyników. O szczególnej ich pozycji, a zwłaszcza KBODP świadczy fakt, że był we Lwowie nazywany wprost rządem miejscowym⁴⁴. PKN i KBODP działały do 22 listopada 1918 r., to jest do dnia oswobodzenia Lwowa przez wojska polskie.

3.4. W tym samym dniu te dwa lwowskie komitety połączyły się w jeden wspólny nazwany Tymczasowym Komitetem Rządzącym (TKR)⁴⁵. W skład TKR weszły osoby zasłużone w czasie walk we Lwowie, przedstawiciele stronnictw politycznych, władz miejskich i wojska⁴⁶. Przewagę mieli w niej narodowi demokraci (SDN i ZN). Struktura organizacyjna TKR, liczącej w sumie 20 osób, była podobna do organizacji PKL. Obok czteroosobowego prezydium utworzono dwanaście wydziałów, na czele których stali członkowie TKR. Część wydziałów była kierowana jednoosobowo, natomiast pozostałe dwuosobowo. Podporządkowały się TKR wszystkie władze publiczne z marszałkiem Sejmu galicyjskiego na czele. Był to zatem organ o uprawnieniach rządu lokalnego, łączący w sobie funkcje prawodawczą i wykonawczą, którego władza sięgała początkowo jedynie Lwowa i okolic.

⁴² A. Hausner, *Listopad 1918 r. W dziesiątą rocznicę*, Lwów 1928, s. 41; *Obrona Lwowa...*, t. III, s. 383-384.

⁴³ *Skład*, [w:] *Obrona Lwowa...*, t. III, s. 383-384.

⁴⁴ A. Hausner, *op. cit.*, s. 46.

⁴⁵ Co do daty powstania TKR istnieją w literaturze pewne rozbieżności. „Czas” z 26 listopada 1918 r., nr 515; Z. Lasocki, *Wspomnienia...*, s. 38; S. Głabiński, *op. cit.*, s. 398; A. Próchnik, *Pierwsze piętnastolecie Polski niepodległej*, Warszawa 1957, s. 25; H. Jabłoński, *Narodziny Drugiej Rzeczypospolitej (1918-1919)*, Warszawa 1962, s. 157.

⁴⁶ Imienny skład podaje Z. Lasocki, *Wspomnienia...*, s. 38.

Na wiadomość o uwolnieniu Lwowa odbyło się plenarne posiedzenie PKL, na którym uchwalono wysłanie naczelnika wydziału administracyjnego (Z. Lasocki) do Lwowa, w celu zorganizowania w imieniu PKL administracji i straży bezpieczeństwa na wyzwolonych terenach Galicji Wschodniej. Miał on działać w porozumieniu z miejscową komendą wojskową i delegatami PKL (cztery osoby) do rokowań z Ukraińcami. Po przybyciu 24 listopada do Lwowa uznał on realizację tego celu za niewskazaną. Porozumiał się tylko z przedstawicielami TKR co do zasad współdziałania z PKL, której władzy nad całą Galicją w zasadzie nie negowali. TKR uważała siebie tylko za tymczasowy organ wykonawczy, powstały z braku innej faktycznej władzy we Lwowie. Ustalono wówczas, że stosunki między TKR i PKL zostaną jaśniej określone dopiero po ustabilizowaniu się sytuacji w mieście.

TKR od początku uznawał nad sobą zwierzchnictwo rządu centralnego. Zaraz po jego utworzeniu wysłano do Warszawy kuriera w celu uzyskania pełnomocnictwa rządu, zapowiedziano również przybycie do Warszawy delegacji TKR⁴⁷. Miała ona omówić z rządem warszawskim sprawę oswobodzenia Galicji Wschodniej, stosunku do PKL i władz centralnych. Wydaje się, że TKR podporządkował się rządowi centralnemu, ponieważ najważniejszą dla niego sprawą była pomoc wojskowa i aprowizacyjna, a tej mógł udzielić rząd warszawski, chociaż i PKL starała się w miarę swoich możliwości pomagać Lwowowi. Zresztą TKR zabiegał równie intensywnie i o pomoc PKL⁴⁸. TKR próbował we własnym zakresie rozwiązać problem organizacji dostatecznej ilości wojska, zarządzając zaraz po swoim powstaniu mobilizację roczników 1883-1901, która jednak dała nikłe rezultaty⁴⁹.

Pod koniec listopada rozpoczęły się pertraktacje w sprawie połączenia PKL i TKR⁵⁰. Podobnie jak przy tworzeniu PKL sprawą budzącą kontrowersje był wybór siedziby połączonej władzy. TKR proponował Lwów, natomiast większość PKL Kraków. Poważne względy przemawiały za wyborem Lwowa, ale protestowali przeciw temu szczególnie energicznie socjaliści w obawie przed zmajoryzowaniem nowego organu przez narodowych demokratów⁵¹. Na początku grudnia nastąpiło porozumienie między PKL a TKR⁵². Postanowiono, że PKL będzie przejściowym, autonomicznym organem rządu warszawskiego na terytorium Galicji i Śląska Cieszyńskiego, a inne organy zostaną zlikwidowane. W kwestii siedziby postanowiono, że część wydziałów będzie funkcjonowała we Lwowie, a część w Krakowie.

⁴⁷ „Czas” z 27 listopada 1918 r., nr 516.

⁴⁸ M. Chlamtacz, *Relacja o Obronie Lwowa w listopadzie 1918*, [w:] *Obrona Lwowa...*, t. II, s. 117.

⁴⁹ Z. Lasocki, *Wspomnienia...*, s. 51.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 66.

⁵¹ W. Witos, *op. cit.*, s. 194.

⁵² Z. Lasocki, *Wspomnienia...*, s. 66; S. Głabiński, *op. cit.*, s. 398.

Po rozmowach z PKL w Krakowie delegacja TKR przybyła 8 grudnia do Warszawy w celu omówienia z rządem spraw związanych z obroną Lwowa, uporządkowania stosunków w Galicji Wschodniej oraz uzyskania aprobaty ustalonego już stosunku TKR do PKL⁵³. Rząd centralny w zasadzie zaaprobował projekt połączenia w jednym organie, według wspólnego projektu PKL i TKR miała nim być PKL, administracji całej Galicji i Śląska Cieszyńskiego, jednakże wniósł do niego dość istotne poprawki. W odpowiedzi na postulaty rządu PKL i TKR uchwałyły wspólnie projekt nowej władzy dzielnicowej pod nazwą Komisji Rządzącej dla Galicji, Śląska Cieszyńskiego, Orawy i Spiszu⁵⁴. Projekt ten z drobnymi zmianami zaakceptowała Rada Ministrów. TKR działała jednak w charakterze rządu lokalnego nieco ponad dwa miesiące, do 28 stycznia 1919 r., czyli do momentu ukonstytuowania się nowej Komisji Rządzącej. Od listopada 1918 do stycznia 1919 wydawany był we Lwowie „Zbiór Rozporządzeń Tymczasowego Komitetu Rządzącego”. W związku z zamierzoną fuzją PKL i TKR zaczęły też wydawać wspólne rozporządzenia, co stanowiło wyraźną tendencję przekształcania się władz dzielnicowych Galicji⁵⁵.

3.5. Po ostatecznym porozumieniu się rządu warszawskiego z PKL, TKR, PRN oraz likwidacji Republiki Tarnobrzelskiej Naczelnik Państwa zatwierdził 10 stycznia 1919 r. przedłożony mu przez rząd Statut Komisji Rządzącej dla Galicji, Śląska Cieszyńskiego oraz Górnej Orawy i Spiszu (KRGŚOS)⁵⁶.

Zgodnie z postanowieniami statutu najwyższą władzą w byłym zaborze austriackim stała się Komisja Rządząca z siedzibą we Lwowie, składająca się z 48 członków delegowanych przez stronnictwa polityczne według ustalonego klucza partyjnego. Jako tymczasowy organ rządu centralnego KRGŚOS posiadała kompetencje prawodawcze i kontrolne, które miała realizować w formie rozporządzeń tymczasowych. Były one publikowane w Dzienniku Rozporządzeń Polskiej Komisji Likwidacyjnej, a od 1 marca w Dzienniku Rozporządzeń Komisji Rządzącej (3 numery). Rozporządzenia te, jeśli miały zmieniać przyjęte austriackie ustawy państwowe, krajowe lub wprowadzać nowe daniny publiczne (np. podatki) i zaciągać trwałe zobowiązania, wymagały zatwierdzenia Naczelnika Państwa na wniosek właściwego ministra. Statut sformułował generalny zakaz wydawania rozporządzeń pozostających w sprzeczności z ustawami i rozporządzeniami wydanymi przez rząd centralny z mocą obowiązującą dla całego państwa.

Na czele władzy wykonawczej miał stanąć wybrany przez KRGŚOS Wydział Wykonawczy (WW). Jego przewodniczącym miał być Komisarz Generalny, którego –

⁵³ „Czas” z 10 grudnia 1918 r., nr 529.

⁵⁴ Tekst projektu opublikował „Czas” z 15 grudnia 1918 r., nr 534.

⁵⁵ Np. *Moratorium w sprawie prawno-prywatnych pretensyj pieniężnych*. Rozporządzenie PKL i TKR z dnia 24 grudnia 1918 r., L. 1186 prez., Dziennik Rozporządzeń PKL z dnia 30 grudnia 1918 r., cz. II, nr 3.

⁵⁶ Dziennik Praw Państwa Polskiego (dalej: Dz.Pr.P.P.) z 1919 r., nr 7, poz. 106.

podobnie jak jego zastępców (2-4) – mianował Naczelnik Państwa. Wydziałowi miał podlegać cały krajowy aparat administracyjny. Ponieważ PKL nie zdołała w pełni usunąć dualizmu władz, stąd też Statut dalej postanawiał, że będzie przeprowadzone odpowiednie zespolenie władz krajowych i powiatowych z działalnością dotychczasowych organów samorządu krajowego i powiatowego. Trzecią instancją miały stanowić odpowiednie ministerstwa w Warszawie.

Zadaniem KRGŚOS miało być także, obok załatwiania spraw bieżących, przygotowanie w porozumieniu z rządem możliwie jak najszybszej unifikacji byłego zaboru austriackiego z resztą Polski. Z tak zakreślonego zakresu kompetencji wyłączono sprawy administracji wojskowej i dowództwa wojskowego oraz polityki zagranicznej, w której PKL prowadziła dość żywą działalność.

Rząd centralny zastrzegł, że będzie stopniowo przejmował poszczególne działy administracji pod swój bezpośredni zarząd. O czasie ich przejęcia miała decydować Rada Ministrów w formie osobnego rozporządzenia.

Utrzymano faktyczną autonomię Śląska Cieszyńskiego, gdzie najwyższymi władzami pozostały nadal Rada Narodowa i Rząd Krajowy, a ich stosunek do rządu warszawskiego i KRGŚOS nie uległ zmianie. O Spiszu i Orawie, poza tytułem, nie ma w Statucie mowy.

Niejasno sformułowano w Statucie stosunek PKL i TKR do KRGŚOS. Wprawdzie jego art. 9 stanowił, że z dniem 10 stycznia 1919 r. działalność ich ma ustać, to jednak przejęcie ich agend przez KRGŚOS miało nastąpić w dowolnym terminie przez nią ustalonym. W praktyce było tak, że PKL i TKR działały do momentu ukonstytuowania się KRGŚOS, tj. do 28 stycznia 1919 r.

Równie mgliście został określony stosunek KRGŚOS do Komisarza Generalnego. Z treści Statutu wynika, że miał być tylko przewodniczącym WW bez własnych kompetencji, co sprowadzało jego funkcję do roli wykonawcy uchwał KRGŚOS.

Celem Statutu miało być uporządkowanie administracji w Galicji, dlatego budzi zdziwienie brak w nim postanowień dotyczących Wydziału Krajowego, Namiestnictwa i Rady Szkolnej Krajowej, które w praktyce nie przestały istnieć i działać. Przykładowo Prezydium Namiestnictwa reskryptem z dnia 6 marca 1919 r. (L. 226/pr.) znosiło komisarzy PKL, przywracając ponownie starostów z ich poprzednimi kompetencjami⁵⁷.

KRGŚOS ukonstytuowała się 28 stycznia we Lwowie⁵⁸. Spowodowane to było trudnościami związanymi z ustaleniem klucza partyjnego co do jej składu i stanowiskiem socjalistów w sprawie siedziby⁵⁹. Jak wynika z analizy ostatecznego skła-

⁵⁷ K.W. Kumaniecki, *Ustrój państwowych władz administracyjnych na ziemiach Polski*, Kraków 1920, s. 130-131.

⁵⁸ Sprawozdanie z jej pierwszego posiedzenia zamieścił „Czas” z 30 stycznia 1919 r., nr 20.

⁵⁹ W. Witos, *op. cit.*, s. 194.

du, miało w niej przewagę PSL „Piast” (12), dalej najliczniej reprezentowane były PPSD (9) i SN (9) oraz PSD (6)⁶⁰. Przedstawiciele tych partii byli również zastępcami Komisarza Generalnego. Tak więc poszczególne partie były reprezentowane w KRGŚOS w podobnej proporcji jak w PKL. Analogicznie jak w PKL powołano w jej skład przedstawicieli Śląska Cieszyńskiego (Londzin, Reger), którzy jednak nie brali udziału w jej pracach. Daje to w sumie 48 osób.

Na stanowisko Komisarza Generalnego zaproponowano rządowi centralnemu kandydaturę Kazimierza Gałęckiego, którego do czasu jego przyjazdu miał zastępować Władysław Stesłowicz (PSD)⁶¹.

Uchwalono, że KRGŚOS składać się będzie poza Komisarzem Generalnym z jego czterech zastępców (pierwszym był W. Witos) oraz z 15 wydziałów, na czele których staną członkowie Komisji (naczelnik i zastępca)⁶². Były to w kolejności następujące wydziały: administracji, robót publicznych, skarbu, oświaty, zdrowia, opieki społecznej, dróg, poczty i telegrafu, rolnictwa, aprowizacji, kolei, sprawiedliwości, górnictwa, przemysłu i handlu. Osiem wydziałów miało urzędować we Lwowie a siedem przez pewien jeszcze czas w Krakowie. W praktyce do Lwowa przeniesiono z Krakowa jako cały tylko wydział skarbowy, natomiast pozostałe wydziały były rozproszone, tzn. część poszczególnych wydziałów była we Lwowie, a część w Krakowie. Przykładowo część wydziału administracyjnego pozostała w Krakowie, kierując administracją Galicji Zachodniej, a część we Lwowie, kierując administracją Galicji Wschodniej. Ten stan rzeczy spowodowany był trudnościami komunikowania się ze Lwowem, stale zagrożonym przez wojska ukraińskie.

Dalej uchwalono, że z dniem 28 stycznia rozwiązuje się PKL i TKR. KRGŚOS zwróciła się też do rządu centralnego o powołanie do jej składu przedstawiciela Spiszu i Orawy. Opracowano też regulamin urzędowania KRGŚOS. Było to pierwsze i zarazem ostatnie jej plenarne posiedzenie. Normalnie funkcjonował jedynie WW, w skład którego wchodził obok przewodniczącego i jego zastępców, naczelnicy wydziałów lub ich zastępcy. Dla załatwiania spraw nie cierpiących zwłoki utworzono ściślejszy Komitet w pięcioosobowym składzie⁶³.

O działalności KRGŚOS niewiele można powiedzieć, jako że istniała zaledwie miesiąc i została rozwiązana, zanim zdołała stworzyć jakiś plan działania. Podkreślić jednak warto fakt, że wydział skarbowy opracował prowizorium budżetowe, które wobec niemożności zebrania się pełnej Komisji uchwalił 3 marca WW⁶⁴. Nie zostało ono zre-

⁶⁰ „Czas” z 30 stycznia 1919 r., nr 24.

⁶¹ K. Gałęcki był ostatnim austriackim ministrem dla Galicji, związanym wówczas z PSL „Piast”.

⁶² Struktura i imienny wykaz: Z. Lasocki, *Wspomnienia...*, s. 129-130, zał. 51.

⁶³ Imienny wykaz: *ibidem*, s. 67.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 79.

alizowane, gdyż wkrótce Komisja została rozwiązana. Warto też wspomnieć o jej zarządzeniu z 4 marca, na mocy którego zastąpiono dotychczasowych komisarzy nie będących fachowymi urzędnikami osobami posiadającymi odpowiednie kwalifikacje. Było ono konsekwencją opanowania sytuacji w Galicji i upadku ruchu chłopskiego.

KRGŚOS rozwiązała się we Lwowie w dniu 26 marca 1919 r., czyli po dwuipółmiesięcznej działalności, i przekazała władzę Generalnemu Delegatowi Rządu⁶⁵.

Po rozpoczęciu działalności przez Sejm Ustawodawczy rząd Paderewskiego zaczął nalegać na posłów galicyjskich w sprawie zniesienia KRGŚOS, motywując to koniecznością unifikacji państwa. Wśród posłów galicyjskich występowały obawy, czy jej zniesienie nie jest przedwczesne, ale ostatecznie posłowie z PSL-Piast, PPSD i SDN pod koniec lutego uzgodnili swoje stanowiska i zdecydowali się na „[...]” pogrzebanie tej instytucji pod warunkiem, że ją zastąpi inna, mająca za zadanie przygotowanie unifikacji bez szkody dla kraju”⁶⁶.

3.6. Posłowie galicyjscy opracowali też wkrótce projekt przejęcia administracji Galicji przez rząd centralny, który przewidywał całkowite zakończenie zespolenia administracji Galicji z resztą Polski 1 lipca 1919 r.⁶⁷ Został on zaakceptowany przez Radę Ministrów i 7 marca powołano Generalnego Delegata Rządu dla Galicji (GDRG)⁶⁸. W jego nazwie zwraca uwagę pominięcie Śląska Cieszyńskiego oraz Orawy i Spiszu, zapewne ze względu na spodziewane na tym obszarze plebiscyty. Piastunem tego urzędu został Kazimierz Gałęcki, przed nominacją poseł polski w Wiedniu.

Obok uprawnień dawnego Namiestnictwa Galicji powierzono mu czasowo kierownictwo i kontrolę nie przejętych dotychczas przez rząd centralny działów administracji (sądownictwo, aprowizacja, roboty publiczne, kultura i sztuka, przemysł i handel). Dla tych wydziałów wyznaczyły ministerstwa czasowo swoich delegatów, którzy formalnie podlegali Delegatowi. Szkolnictwo, sądownictwo i koleje przejął rząd bezpośrednio. Ustanowienie tych delegatów wprowadziło komplikowało pozycję Generalnego Delegata, utrudniało nadawanie i utrzymywanie jednolitego kierunku działań, jednak w efekcie było to rozwiązanie lepsze niż zastosowane w konstrukcji KRGŚOS.

Jako organ opiniodawczy przy Delegacie rząd powołał Radę przyboczną składającą się z 15 członków, których wyznaczyły 8 marca stronnictwa galicyjskie reprezentowane w Sejmie⁶⁹.

⁶⁵ Protokół posiedzenia Wydziału Wykonawczego KRz z dnia 26 marca 1919 r., *ibidem*, s. 150, zał. 63.

⁶⁶ W. Witos, *op. cit.*, s. 194-195.

⁶⁷ Tekst projektu opublikował „Czas” z 2 marca 1919 r., nr 55.

⁶⁸ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 7 marca 1919 r. w przedmiocie administracji państwowej w Galicji, Dz.Pr.P.P. nr 24, poz. 240.

⁶⁹ Skład tej Rady opublikował „Czas” z 10 marca 1919 r., nr 63.

Rozporządzenie Rady Ministrów z 7 marca nałożyło na Delegata obowiązek doprowadzenia do końca zespolenia władz samorządowych i państwowych, które uchwały na początku listopada PKL, oraz likwidację niektórych instytucji galicyjskich, np. Krajowego Urzędu Odbudowy. Zastanawia, podobnie jak przy Statucie KRGŚOS, brak postanowień odnośnie do Sejmu Galicyjskiego, Wydziału Krajowego i Rady Szkolnej Krajowej. Formalnie zostały one zniesione dopiero w 1920 i 1921 r.⁷⁰

Generalny Delegat Rządu objął urządowanie w Krakowie w dniu 17 marca 1919 r.⁷¹ Do zwycięskiej ofensywy wojsk polskich w Galicji Wschodniej jego siedzibą był Kraków, potem od 27 marca Lwów. Dzień wcześniej rozwiązała się we Lwowie KRGŚOS.

W osobie Delegata skupiała się bardzo poważna władza. Zachował on w stosunku do władz centralnych znaczną samodzielność. Prowadził też własną politykę, korzystając z poparcia niektórych stronnictw sejmowych, zwłaszcza PSL „Piast”. Uniemożliwiał przykładowo wprowadzenie na podległy mu obszar szeregu ustaw uchwalonych przez Sejm. Powodowało to tendencję znacznej części Sejmu do jak najszybszej likwidacji Urzędu Delegata.

Ostatecznie odrębność Galicji, wyrosłą z dawnej autonomii, zlikwidowano przez wprowadzenie podziału na województwa⁷². Podział ten wszedł jednak w życie dopiero 1 września 1921 r., ze względu na sporną kwestię przynależności państwowej Galicji Wschodniej (Małopolski Wschodniej)⁷³. W tym samym dniu, po upływie 2,5 roku, zniesiono też urząd Delegata⁷⁴. W tym okresie, od 7 kwietnia 1919 r. wydawany był Dziennik Rozporządzeń Generalnego Delegata Rządu dla Galicji.

4. Kraków

Już na początku 1917 r. wśród polskich stronnictw politycznych Galicji i Śląska Cieszyńskiego problem reaktywacji państwa polskiego nabierał coraz większego znaczenia⁷⁵. Platformą ich współdziałania oraz ośrodkiem kierowniczym polityki narodowej stało się Koło Polskie w parlamencie wiedeńskim. Funkcjonował wprawdzie

⁷⁰ Ustawa z dnia 30 stycznia 1920 r. o zniesieniu Sejmu i Wydziału Krajowego b. Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim, Dz. U. RP z 10 lutego 1920 r., nr 11, poz. 61; Radę Szkolną Krajową zniesiono w 1921 r., Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 8 lutego 1921 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych w przedmiocie tymczasowego ustroju władz szkolnych na obszarze b. Galicji, Dz. U. RP z 19 lutego 1921 r., nr 16, poz. 97.

⁷¹ Monitor Polski z 20 marca 1919 r., nr 65.

⁷² Ustawa z dnia 3 grudnia 1920 r. o tymczasowej organizacji władz administracyjnych drugiej instancji (województw) na obszarze b. Królestwa Galicji i Lodomerii z W. Ks. Krakowskim oraz na wchodzących w skład Rzeczypospolitej Polskiej obszarach Spisza i Orawy, Dz. U. RP z 1920 r., nr 117, poz. 768.

⁷³ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 marca 1921 r., Dz. U. RP z 19 maja 1921 r., nr 39, poz. 234.

⁷⁴ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 17 maja 1921 r., Dz. U. RP z 8 czerwca 1921 r., nr 46, poz. 282.

⁷⁵ H. Jabłoński, *op. cit.*; J. Holzer, *Mozaika polityczna II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1974.

we Lwowie Sejm Krajowy i jego Wydział Krajowy, nie odgrywały one jednak większej roli z powodu ich zdominowania przez konserwatystów. Główną rolę w życiu politycznym zaboru austriackiego od 1917 r. zaczęły odgrywać trzy ugrupowania polityczne: ludowcy, narodowi demokraci i socjaliści. Miało to wpływ na zmianę w układzie sił Koła Polskiego i na wzrost tendencji niepodległościowych. Znalazły one formalny wyraz w zapadłej na jego posiedzeniu uchwale z dnia 16 maja 1917 r.: „Koło Polskie stwierdza, że jedynym dążeniem narodu polskiego było odzyskanie zjednoczonej niepodległej Polski z dostępem do morza, i uznaje się solidarnym z tym dążeniem. Koło Polskie stwierdza dalej międzynarodowy charakter tej sprawy i uznaje ją za jedyną porękę trwałego pokoju. Uznając zaś, że całość narodu w tym momencie dziejowym głos w tej sprawie zabrać powinna i stwierdzić tym samym jej ogólną cechę, wzywa prezydium, aby zwołało do Krakowa do 10 dni Koło Sejmowe celem wypowiedzenia się i wyrażenia nadziei, że życzliwy nam cesarz Austrii sprawę ujmie w swe ręce”⁷⁶. Przeciwno tej rezolucji głosowali konserwatyści i polscy demokraci. Były to sformułowania zupełnie nowe w dziejach Koła Polskiego. Uwagę zwraca skierowanie apelu do galicyjskiego Koła Sejmowego, będące próbą poszerzenia całej sprawy nie tylko na forum parlamentu austriackiego ale także krajowego. Zebrało się ono w Krakowie w dniu 28 maja, na którym posłowie ze Śląska Cieszyńskiego zgłosili rezolucją domagającą się przyłączenia tej krainy do Polski, a Ignacy Daszyński zaapelował o konieczną zmianę polityki Koła w sprawie polskiej w związku z propagowaniem przez Stany Zjednoczone niepodległej i zjednoczonej Polski oraz rewolucją rosyjską⁷⁷. Od połowy 1917 r. orientacja proaustriacka traciła coraz bardziej na znaczeniu, ale przestała być aktualna dla wielu polityków dopiero wtedy, kiedy ujawnił się w pełni postępujący gwałtownie rozpad monarchii habsburskiej. W takiej sytuacji posłowie polscy w dniu 2 października 1918 r. złożyli w parlamencie wiedeńskim deklarację, w której stwierdzili między innymi, że uznają rozbiory Polski za akt gwałtu popełniony na narodzie polskim i domagają się odbudowy państwa polskiego złożonego z trzech zaborów i mającego dostęp do morza⁷⁸. Protestowali oni jednocześnie przeciwko traktowaniu sprawy polskiej jako wewnętrznego zagadnienia któregośkolwiek z państw zaborczych. Odrzucali również wszelkie jednostronne jej rozstrzygnięcie, domagając się udziału reprezentantów Polski w kongresie pokojowym, który ma rozwiązać sprawę polską. Znamienna była postawa konserwatystów, którzy nie przyłączyli się do deklaracji, podtrzymując tym samym nadal swoje lojalistyczne stanowisko.

⁷⁶ H. Jabłoński, *op. cit.*, s. 51.

⁷⁷ S. Kutrzeba, *Polska Odrodzona (1914 – 1928)*, Warszawa 1935, s. 69.

⁷⁸ S. Filasiewicz, *La question polonaise pendant la guerre mondiale*, Paris 1920, s. 541.

W dniu 6 października odbyła się w Krakowie poufna narada przedstawicieli trzech głównych partii, na której odmówiono Radzie Regencyjnej (RR) prawa do reprezentowania narodu i podjęto próbę zawarcia międzypartyjnego porozumienia i uzgodnienia formy wspólnej organizacji mającej przejąć władzę w Galicji⁷⁹. Ich stanowisko uległo pewnej zmianie po ukazaniu się orędzia RR do Narodu Polskiego, wzywającego do utworzenia niepodległego państwa polskiego, powołania rządu koalicyjnego i zwołania sejmiku konstytucyjnego⁸⁰. Socjalistyczny „Naprzód” przyjął je entuzjastycznym artykułem, uznającym RR za tymczasową reprezentantkę narodu polskiego⁸¹. Podobną postawę przyjęły PSL i SDN. Wszystkie trzy partie uznały orędzie jako hasło do natychmiastowego wydzielenia się Galicji z monarchii habsburskiej i w związku z tym dalsze rozmowy międzypartyjne nabrały większego wigoru. W dniu 8 października odbyło się w Wiedniu plenarne posiedzenie Koła Polskiego, na którym Jan Stapiński (PSL „Lewica”) wystąpił z wnioskiem o utworzenie Rady Narodowej (RN)⁸². W związku z tą propozycją dwa dni później w Krakowie zebrali się przedstawiciele trzech najważniejszych partii oraz delegaci mniejszych stronnictw. W trakcie dyskusji większość opowiedziała się za powołaniem organizacji o innej nazwie. W sprawie jej celu i zadań zdania były podzielone. Wybrano komitet mający na celu ustalenie klucza partyjnego do RN i wypracowania wspólnej odezwy z delegatami Kongresówki. Jej głównym zadaniem miało być zwołanie konstytuanty⁸³. Przygotowany przez komisję redakcyjną, na której czele stał Daszyński, projekt odezwy mówiącej między innymi o utworzeniu republiki ludowej, został opublikowany 16 października⁸⁴. Miało go jeszcze zatwierdzić ogólne zebranie posłów.

Dzień wcześniej, 15 października, Koło Polskie z powołaniem się na orędzie Wilsona i na wolę ludności kraju złożyło oświadczenie stwierdzające, że „[...] wszyscy polscy posłowie do Rady Państwa [...] od tej chwili uważają się za poddanych i obywateli wolnego i zjednoczonego państwa polskiego [...]”⁸⁵. Tradycyjnie nie przystąpili do tego oświadczenia konserwatyści. W następnym dniu Stanisław Głąbiński złożył w Wiedniu wnioski o utworzenie polsko-austriacko-węgierskiej komisji likwidacyjnej dla przeprowadzenia likwidacji dotychczasowego stosunku do Polski,

⁷⁹ J. Holzer, *Polska Partia Socjalistyczna w latach 1917-1919*, Warszawa 1962, s. 172.

⁸⁰ Dziennik Praw Królestwa Polskiego z 1918 r., nr 12, poz. 23.

⁸¹ „Naprzód” z 10 października 1918 r., nr 225.

⁸² „Czas” z 9 października 1918 r., nr 447.

⁸³ S. Głąbiński, *op. cit.*, s. 358.

⁸⁴ „Naprzód” z 16 października 1918 r., nr 230.

⁸⁵ „Czas” z 16 października 1918 r., nr 459.

zniesienia okupacji i przekazania Polsce terytoriów Galicji i Śląska Cieszyńskiego⁸⁶. Zatem ta nazwa pojawiła się oficjalnie po raz pierwszy.

Tego samego dnia, 16 października, ukazał się manifest cesarski zapowiadający przekształcenie Austrii w państwo związkowe, składające się z jednostek narodowych i apelujący o powołanie Rad Narodowych tworzonych z posłów parlamentarnych każdego narodu⁸⁷. Nie odnosił się on jednak do krajów korony węgierskiej. Manifest sankcjonował istnienie już powstałych rad narodowych i tworzył legalne ramy dla powstawania nowych. Stanowił ponadto próbę pogodzenia zasady integralności monarchii z zasadą samostanowienia narodów. W Warszawie w dniach 16-19 października odbywały się rozmowy stronnictw politycznych z Królestwa i Galicji w sprawie powołania koalicyjnej ogólnopolskiej Rady Narodowej, które z powodu trudności w ustaleniu klucza partyjnego zakończyły się fiaskiem i posłowie z zaboru austriackiego opuścili Warszawę⁸⁸.

W wyniku tej nieudanej próby porozumienia się z przedstawicielami Królestwa, na wspólnej naradzie PSL, SDN i PPSD, która odbyła się 21 października w Krakowie, postanowiono zwołać za kilka dni Koło Polskie i utworzyć tymczasową władzę mającą objąć rządy w zaborze austriackim⁸⁹. Dwa dni później zebrała się komisja parlamentarna Koła Polskiego⁹⁰. Zajęła się ona przygotowaniem materiałów dla pełnego posiedzenia Koła, które miało się odbyć za dwa dni. Zamierzano na nim omawiać następujące kwestie: powołanie Rady Narodowej dla Galicji, stosunek do Czechów i Węgrów, sprawy aprowizacyjne, gospodarcze i finansowe. Skład komisji wskazywał, że wysuwające się coraz bardziej na czoło życia politycznego Galicji stronnictwa polityczne (PSL „Piast”, SDN, PPSD) postanowiły działać samodzielnie.

W dniu 24 października odbyła się w Krakowie narada przedstawicieli tych trzech czołowych partii z udziałem Polskiego Stronnictwa Postępowego (PSP)⁹¹. Przyjęto na niej, z zastrzeżeniem konieczności jej zatwierdzenia przez stronnictwa, następująca uchwałę: istnienie Koła Polskiego uznano za bezprzedmiotowe i postanowiono niezwłocznie przystąpić do utworzenia Polskiej Komisji Likwidacyjnej (PKL)⁹². Miała się ona składać z 17 członków delegowanych przez stronnictwa galicyjskie według następującego klucza: 4 z PSL „Piast”, po 3 z SDN i PPSD oraz 7 z pozostałych par-

⁸⁶ „Czas” z 16 października 1918 r., nr 460; S. Głąbiński, *op. cit.*, s. 351.

⁸⁷ „Czas” z 18 października 1918 r., nr 463.

⁸⁸ „Czas” z 23 października 1918 r., nr 471.

⁸⁹ I. Daszyński, *Pamiętniki*, t. II, Warszawa 1957, s. 312; A. Próchnik, *Ignacy Daszyński. Życie. Praca. Walka*, Warszawa 1946, s. 60.

⁹⁰ „Czas” z 24 października 1918 r., nr 473.

⁹¹ J. Holzer, *Polska Partia Socjalistyczna...*, s. 176; *Przewrót w Polsce i Rządy Ludowe. Szkic wypadków z czasów wyzwolenia Polski do 16 stycznia 1919 roku. Napisał poseł E.K. (Jędrzej Moraczewski)*, Kraków 1919; Z. Lasocki, *Wspomnienia...*, s. 4.

⁹² Na tym zebraniu nazwa ta pojawiła się po raz pierwszy.

tii politycznych. Kierowanie pracami PKL powierzono trzyosobowemu prezydium, do którego miały desygnować swoich przedstawiciele trzy główne partie. Upoważniono Wincentego Witosa, jako przewodniczącego najsilniejszego klubu parlamentarnego, do zwołania 28 października zebrania wszystkich polskich posłów parlamentarnych z zaboru austriackiego, w celu dokonania wyboru członków PKL.

Już 25 października rozpoczęły się wspólne – początkowo poufne – narady ludowców, narodowych demokratów i socjalistów, do których następnie dopuszczono przedstawiciele mniejszych partii politycznych. Wykluczono natomiast konserwatystów i polskich demokratów, z powodu ich lojalistycznego stosunku do Austrii. Konserwatyści, będąc jednym z najsilniejszych ugrupowań politycznych w Galicji, wobec ogólnej radykalizacji społeczeństwa spowodowanej wojną i rewolucyjnymi wydarzeniami, nie mogli uczestniczyć w polskiej akcji narodowej. Zachowali oni jednak znaczne wpływy w sferach urzędniczych. Stronnictwa odsunięte od bezpośredniego wpływu na bieg wydarzeń w Galicji próbowały protestować przeciwko zmajoryzowaniu ich przez przedstawiciele trzech kierowniczych partii, w mającej powstać PKL. I tak 26 października PSD ogłosiło protest przeciwko „projektowi triumwiratu”⁹³. Z kolei konserwatyści podjęli w tym samym dniu próbę storpedowania powołania PKL. Ich członkowie z austriackiej Izby Panów wysłali do Rady Regencyjnej telegram z prośbą o niedopuszczenie do powołania PKL, ponieważ byłoby to sprzeczne z oficjalną zapowiedzią Austrii oddania Galicji Polsce i spowodowałoby wystąpienie Ukraińców z perspektywą oderwania Galicji Wschodniej. Stanęli zatem na stanowisku wyczekiwania do momentu, gdy Austria dobrowolnie przekaze władzę nad Galicją państwu polskiemu. O skrajnym lojalizmie konserwatystów świadczy fakt, że ów telegram wysłano „drogą urzędową”, czyli przez Wiedeń do Warszawy.

Również rozmowy między partiami tworzącymi ów swoisty triumwirat nie przebiegały bezkonfliktowo. Nieraz dochodziło w ich trakcie do nieporozumień i znacznych różnic poglądów, głównie między narodowymi demokratami a socjalistami, w rezultacie pertraktacje przedłużały się i decyzję o powołaniu do życia PKL podjęto stosunkowo późno, zarówno w porównaniu do innych części ziem polskich, jak i innych narodów wchodzących w skład Austrii⁹⁴. Piastowcy pośredniczyli w tych sporach, starając się doprowadzić do wypracowania rozwiązań kompromisowych⁹⁵.

⁹³ W. Stesłowicz, *op. cit.*, s. 553.

⁹⁴ Cieszyń, Zakopane. 6 października w Zagrzebiu Rada Narodowa Słoweńców, Chorwatów i Serbów (RN SHS), 25 Węgierska Rada Narodowa (WRN).

⁹⁵ Z. Lasocki, *Polskie Stronnictwo Ludowe w czasie wojny światowej*, Katowice 1937, s. 38.

Pomimo tych komplikacji w dniu 28 października w Sali Rady Miejskiej w Krakowie zebrali się polscy posłowie do parlamentu wiedeńskiego⁹⁶. Na zebranie przybyło około 60 posłów ze wszystkich stronnictw politycznych. Przewodniczącym zebrania wybrano Wincentego Witos, a zastępcami: Ignacego Daszyńskiego, Aleksandra Skarbka i Tadeusza Tertila (były prezes Koła Polskiego). Przybyli również zaproszeni wcześniej delegaci Rady Regencyjnej w osobach Władysława Grabskiego i Stanisława Gąbińskiego, który odczytał telegram konserwatystów⁹⁷. Nie zrobił on na zebranych żadnego wrażenia. Jako pierwszy zabrał głos Witos, który przedstawił posłom sytuację w Galicji, domagając się konsolidacji społeczeństwa w tak ważnych dla kraju chwilach i natychmiastowego objęcia rządów.

Przemawiający jako referent Daszyński zwrócił uwagę na braki aprowizacyjne i wywóz żywności z kraju. Następnie przedstawił stanowisko socjalistów odnośnie do Galicji Wschodniej i stwierdził, że PPSD jest za jej przyłączeniem do Polski. Kończąc, postawił wniosek o utworzenie PKL i przedłożył zebrany rezolucję, zgodnie z przyjętymi na zebraniu w dniu 24 października. Jej główne tezy to: zgromadzenie nie uznaje żadnych mianowanych przez rząd austriacki likwidatorów; rząd polski w Warszawie uważa się za jedynie uprawniony do reprezentowania państwa polskiego na zewnątrz; do 10 tygodni ma zostać zwołany sejm konstytucyjny; znosi się cenzurę i wprowadza wolność zgromadzeń i słowa; szybkie sprowadzenie do kraju polskich oddziałów wojskowych; demilitaryzacja kopalń, kolei i przedsiębiorstw przemysłowych; wywóz żywności z kraju może odbywać się tylko za zezwoleniem PKL; wypuszczenie więźniów politycznych i uwięzionych za dezercję; objęcie służby żywnościowej w kraju. Na wniosek posła SKL postanowiono wybrać do prezydium zgromadzenia księdza Józefa Londzina (ZSK) jako reprezentanta Śląska Cieszyńskiego. Następnie głos zabrał ponownie Witos, który odczytał szereg pism od różnych instytucji, między innymi od Wydziału Krajowego i magistratu miasta Krakowa, domagających się miejsca w PKL.

W dalszym toku zebrania zaznaczyły się poważne różnice poglądów między stronnictwami, głównie między PPSD i SDN, w kwestii stosunku do rządu warszawskiego RR i siedziby PKL⁹⁸. Przemawiający w imieniu narodowych demokratów Aleksander Skarbek stwierdził, że przedstawiona przez Daszyńskiego rezolucja wykracza poza treść porozumienia międzypartyjnego z 24 października i w związku z tym

⁹⁶ Relację z przebiegu obrad opublikował „Czas” z 28 października 1918 r., nr 480 i z 29 października 1918 r., nr 481.

⁹⁷ S. Gąbiński, *op. cit.*, s. 396.

⁹⁸ Z. Lasocki, *Wspomnienia...*, s. 8. Problem stosunku PKL do władz centralnych RP w tym czasie omawia szerzej M.J. Ptak, *Polska Komisja Likwidacyjna wobec formujących się władz centralnych II Rzeczypospolitej (październik 1918-styczeń 1919)*, Acta Universitatis Wratislaviensis No 411, „Prawo” 1979, t. LXXIII, s. 123-139.

musi być traktowana jako rezolucja własna PPSD. Dalej domagał się podporządkowania PKL rządowi warszawskiemu i uznania za siedzibę PKL Lwowa. W przypadku wyboru na siedzibę PKL Krakowa istniało niebezpieczeństwo powołania we Lwowie drugiej Komisji Likwidacyjnej, co doprowadziłoby do niepożądanego podziału kraju. Swój udział w PKL czyniło SDN zależnym od akceptacji tych dwóch postulatów. Jak się wydaje, na taką postawę narodowych demokratów miało zapewne wpływ utworzenie w Warszawie endeckiego gabinetu Świerzyńskiego.

Zygmunt Lasocki przemawiający w imieniu PSL „Piast” zaproponował, aby Komisja przyjęła nazwę Rady Krajowej i aby jej skład ograniczył się tylko do 20 osób według następującego klucza: z PSL „Piast” – 6, z SDN – 4, z PPSD – 4, z PSD – 3, z SPN – 2 oraz przedstawiciela Śląska Cieszyńskiego. Postulował również, żeby owa Rada była organem rządu polskiego i w porozumieniu z nim ustaliła zakres swojego działania. Jako jej siedzibę proponował wybrać Lwów. Stanowisko PPSD względem tych dwóch kontrowersyjnych punktów obrad wyraził Daszyński. Stał on na stanowisku, że PKL nie jest organem RR, ponieważ zawdzięczała ona swój byt woli rządów okupacyjnych oraz że siedzibą PKL powinien być Kraków⁹⁹. Wypowiedział się również przeciwko włączeniu do akcji narodowej Wydziału Krajowego będącego ekspozyturą konserwatystów. Kontrowersje w sprawie siedziby PKL miały niebłahe znaczenie. Wybór Krakowa groził bowiem opanowaniem Lwowa i całej Galicji Wschodniej przez Ukraińców. Za wyborem Lwowa przemawiały zatem względy polityczne oraz działające tam władze administracyjne krajowe i autonomiczne (Namiestnictwo, Wydział Krajowy, Krajowa Dyrekcja Skarbu) wraz z całym ich aparatem. Po wystąpieniu Daszyńskiego, wobec bardzo ciężkiej sytuacji aprowizacyjnej, uchwalono na wniosek Moraczewskiego natychmiastowy zakaz wywozu wszelkich artykułów żywnościowych z kraju.

Po przemówieniach przedstawicieli konserwatystów i pozostałych stronnictw politycznych wybrano czternastoosobową komisję, która przystąpiła do rozpatrzenia wszystkich zgłoszonych wniosków. Komisja obradująca od godz. 17.30 do 20.00, a następnie – po przerwie – od godz. 21.00 powróciła na salę i o godz. 23.00 Witos odczytał zebrany sformułowane przez nią wnioski: „Posłowie polscy z austriackiej Rady Państwa stwierdzają, że ziemie polskie, pozostające dotychczas w obrębie monarchii austriackiej, należą do Państwa Polskiego. Dla ziem tych stwarza się Komisję Likwidacyjną złożoną z 23 posłów wedle następującego klucza: 6 ludowców, 4 narodowych demokratów, 4 socjalistów, 3 polskich demokratów, 2 polskich konserwatystów, 1 ze Śląska, 1 ze Zjednoczenia Narodowego, 1 z partii postępowej, 1 z partii katolicko-ludowej. Siedzibą Komisji jest Lwów. Komisja obejmuje wszystkie czyn-

⁹⁹ I. Daszyński, *op. cit.*, s. 314.

ności nie cierpiące zwłoki, ze współdziałaniem sił fachowych. Komisja wybierze prezydium z 4 członków po jednym ze stronnictwa ludowego, narodowo-demokratycznego, socjalistów i polskiej demokracji. Na kierowników działów i zastępców desygnować będą stronnictwa tak, aby w każdym wszystkie główne były reprezentowane. Komisja nie uznaje żadnego mianowania ze strony rządu austriackiego. Komisja nie uznaje żadnego przez rząd austriacki uczynionego kroku w sprawie pokoju, gdyż jedynie rząd polski jest przedstawicielem Polski na zewnątrz. Do 10 tygodni ma być zwołany Sejm konstytucyjny, oparty na obszernej podstawie demokratycznej. Należy zapewnić swobodę druku i zgromadzeń. Pułki polskie i żołnierze polscy mają wrócić do kraju, a równocześnie pułki obce mają być z kraju wycofane. Ma być zniesione zmilitaryzowanie kolei, kopalń i przedsiębiorstw przemysłowych. Ma być zakazany wszelki wywóz żywności z kraju. Polityczni więźniowie i więźni za dezercję mają być zwolnieni. Komisja obejmuje całą służbę aprowizacyjną¹⁰⁰.

Ponadto uchwalono: 1) zakaz wszelkiego wywozu z kraju przez komendy wojskowe bez zgody PKL i w związku z tym polecono zawiadomić dyrekcje kolejowe; 2) do pięciu dni stronnictwa mają desygnować swoich przedstawicieli do Komisji; 3) do czasu ich desygnacji funkcje PKL ma sprawować prezydium zgromadzenia; 4) żądanie uwolnienia Piłsudskiego i gen. Zielińskiego (więzionego przez władze węgierskie) oraz wszystkich więźniów politycznych.

Niektóre partie zgłosiły zastrzeżenia odnośnie do swojego udziału w PKL. Narodowi demokraci, konserwatyści i polscy demokraci uczynili swój udział w Komisji zależnym od uznania jej przez rząd polski w Warszawie, a socjaliści uzależnili swój udział od decyzji naczelnych władz partii. Również stanowisko PSL „Piast” w sprawie stosunku do rządu warszawskiego było niejasne¹⁰¹. Z uwagi na te zastrzeżenia nie można było od razu przystąpić do wyboru członków i prezydium PKL. W związku z tym do czasu ukonstytuowania się Komisji upoważniono prezydium zebrania do tego, aby jako komitet wykonawczy realizowało najpilniejsze czynności. Na siedzibę owego komitetu obrano Kraków.

Na zebraniu tym poruszono także sprawę utworzenia polskiej milicji. Włodzimierz Tetmajer (PSL „Piast”) zaproponował, aby jej organizacją zajął się były komendant czwartego pułku Legionów płk. Bolesław Roja, ale sprzeciwił się temu Daszyński i wysunął kandydaturę E. Rydza-Śmigłego¹⁰². Stanowisko Daszyńskiego wynikało

¹⁰⁰ „Czas” z 29 października 1918 r., nr 481; I. Daszyński, *op. cit.*, s. 314; Z. Lasocki, *Wspomnienia...*, s. 95-97, zał. Nr 5; *Powstanie II Rzeczypospolitej...*, s. 421-424, nr 209.

¹⁰¹ Chodzi tu o endecki gabinet Świerzyńskiego powołany przez Radę Regencyjną 23 października.

¹⁰² Z. Lasocki, *Wspomnienia...*, s. 8; J. Czapliński, *Wstęp do wspomnień Antoniego Stawarza: Gdy Kraków kruszył pięta. Kartki z pamiętnika oswobodzenia Krakowa w 1919 r.*, Kraków 1939, s. 13.

z poparcia PPSD dla Piłsudskiego i jego POW, z którą Roja pozostawał w konflikcie. Sprawę tę odłożono do chwili ukonstytuowania się PKL.

Wszystkie powyższe uchwały zapadły bez sprzeciwu delegatów rządu Świerzyńskiego, a o godz. 23.30 Witos zamknął zebranie¹⁰³. Następnego dnia prezydium zebrania poselskiego rozpoczęło w imieniu PKL urzędowanie. Część posłów wyjechała do Wiednia, gdzie 30 października miało się odbyć posiedzenie izby poselskiej. Sądzone, że zostanie na nim omówiona kwestia likwidacji Austrii. Posiedzenie jednak nie odbyło się, a parlament już się więcej nie zebrał.

W dniu 29 października prezydium wysłało do premiera austriackiego gabinetu likwidacyjnego (prof. Lammascha) pismo notyfikujące powstanie PKL i podjęcie działań przez zastępujący ją komitet wykonawczy¹⁰⁴. Żądano w nim wydelegowania przez rząd austriacki pełnomocników do pertraktacji z przedstawicielami PKL w sprawie wymiany artykułów żywnościowych, nafty i innych surowców galicyjskich. Podobne pismo wysłano do namiestnika we Lwowie, żądając bezzwłocznego wstrzymania wywozu i rekwizycji żywności oraz surowców. Tego samego dnia wydano również okólnik do wszystkich władz rządowych i autonomicznych zawiadamiający o utworzeniu PKL z poleceniem nierespektowania rozkazów władz austriackich sprzecznych z interesami narodowymi i zwracania szczególnej uwagi na niedopuszczenie do wywozu majątku narodowego z kraju¹⁰⁵. Ogłoszono także obwieszczenia, w których zakazywano wszelkiego wywozu żywności z Galicji i Śląska Cieszyńskiego pod groźbą zastosowania przeciw takim praktykom wszelkich dostępnych środków. Wyrażając solidarność z innymi emancypującymi się narodami monarchii habsburskiej, prezydium wysłało depesze gratulacyjne do Rady Narodowej w Pradze i Rady Narodowej SHS w Zagrzebiu¹⁰⁶.

Wszystkim tym przedsięwzięciom politycznym towarzyszyły przygotowania do przejęcia władzy nad wojskiem. Przyspieszyły je wiadomości z 30 października o przejęciu władzy przez czynniki narodowe w Pradze i Zagrzebiu oraz o rozruchach w Wiedniu i bezradności rządu austriackiego, ponadto o wywozie żywności z Krakowa i Lublina z polecenia austriackiego dowództwa. Przedstawiciele Naczelnej Komendy wojsk austriackich, za pośrednictwem polskiego dyrektora policji krakowskiej nawiązali kontakt z prezydium i oświadczyli, że w pełni respektują PKL¹⁰⁷. Tego samego dnia odbył się w Krakowie wiec polskich urzędników, na którym przy-

¹⁰³ S. Głabiński, *op. cit.*, s. 397.

¹⁰⁴ „Czas” z 30 października 1918 r., nr 483.

¹⁰⁵ K. Bąkowski, *op. cit.*, s. 7.

¹⁰⁶ „Czas” z 30 października 1918 r., nr 483.

¹⁰⁷ K. Bąkowski, *op. cit.*, s. 8; A. Chmiel, *Oswobodzenie Krakowa 31 października 1918 roku*, Kraków 1929, s. 22; Z. Lasocki, *Wspomnienia...*, s. 11.

rzekli wierność państwu polskiemu i poparcie dla prezydium PKL, co stanowiło formę uznania PKL przez polski aparat urzędniczy¹⁰⁸. W dniu 31 października rozmowy między przedstawicielami austriackich władz wojskowych i delegatami PKL zakończyły się, po dramatycznych momentach, kapitulacją garnizonu krakowskiego. Już w ich trakcie, na polecenie PKL mianowany przez nią komendantem wojsk polskich w Krakowie płk Roja rozpoczął zajmowanie obiektów wojskowych i rozbrajanie żołnierzy austriackich, przy udziale zaimprovizowanych polskich oddziałów wojskowych i ludności cywilnej. W tym samym dniu cały garnizon austriacki, składający się w przeważającej części z Niemców, Węgrów, Ukraińców i Czechów, został prawie bez oporu opanowany.

Jedną z pierwszych czynności PKL po przejęciu władzy w Krakowie, było wydanie odezwy zawiadamiającej ludność o objęciu władzy nad wojskiem przez PKL, mianowaniu gen. Bolesława Roji¹⁰⁹ komendantem wojskowego okręgu krakowskiego i wzywającej żołnierzy do poddania się jego rozkazom a ludność do zachowania spokoju¹¹⁰. Tego samego dnia Roja wydał rozkaz mobilizacyjny zobowiązujący wszystkich najstarszych rangą oficerów narodowości polskiej do objęcia komend w poszczególnych oddziałach na obszarze Galicji Zachodniej po Przemyśl¹¹¹. Obowiązkiem służby wojskowej zostali objęci wszyscy służący dotychczas w c.k. armii.

Stosownie do uchwały zebrania z 28 października galicyjskie stronnictwa polityczne miały wyznaczyć swoich przedstawicieli do PKL w ciągu pięciu dni, licząc od daty zebrania. Jednakże niektóre stronnictwa zwlekały z wyznaczeniem swoich delegatów, domagając się, aby władzę w Galicji i na Śląsku Cieszyńskim przejęła bezpośrednio RR i mianowany przez nią rząd Świerzyńskiego, który zamierzał stać się surogatem rządu ogólnopolskiego. Prowadzone w tej sprawie z reprezentantami czołowych partii politycznych rozmowy nie dały wyniku. Również próba przejęcia administracji w Galicji i na Śląsku Cieszyńskim przez specjalnego delegata RR zakończyła się niepowodzeniem. Dymisja rządu Świerzyńskiego oraz rozpoczęta 1 listopada akcja Ukraińców w Galicji Wschodniej sprawiły, że postanowiono zrealizować uchwały z 28 października. Zgodnie z ich treścią stronnictwa polityczne wyznaczyły 3 listopada swoich przedstawicieli do PKL. Zebrali się oni prawie w komplecie w następnym dniu w krakowskim ratuszu. Tego dnia ukonstytuowała się formalnie PKL. Przewodniczył zebraniu Witos, który zaraz na początku we-

¹⁰⁸ A. Chmiel, *op. cit.*, s. 24; „Czas” z 31 października 1918 r., nr 486.

¹⁰⁹ Rada Regencyjna otrzymawszy raport Roji o usunięciu wojsk austriackich z Krakowa, dekretem z dnia 1 listopada mianowała go generałem brygady. *Monitor Polski* z 2 listopada 1918 r., nr 191.

¹¹⁰ Tekst odezwy: „Czas” z 31 października 1918 r., nr 486.

¹¹¹ Tekst rozkazu: B. Roja, *Legendy i fakty*, Warszawa 1931, s. 59-60.

spół z Daszyńskim złożył sprawozdanie z prac prezydium¹¹². Następnie omawiano strukturę organizacyjną PKL.

Postanowiono, że pracami PKL będzie kierowało czteroosobowe prezydium w składzie: Witos jako przewodniczący, Moraczewski, Ptaś i Tertil. Miało ono reprezentować PKL na zewnątrz. Z członkostwa w prezydium zrezygnowali Daszyński i Skarbek. Pierwszy zapewne z powodu przygotowań do utworzenia rządu ludowego w Lublinie, natomiast drugi motywował rezygnację chęcią niesienia pomocy walczącemu Lwowowi¹¹³. Sekretarzem PKL wybrano przedstawiciela PSL „Piast” (W.L. Grzędzielski).

Do kierowania poszczególnymi działami administracji powołano 12 wydziałów, na czele których stali naczelnicy mający do pomocy po trzech zastępców¹¹⁴. Zastępcy byli kierownikami poddziałów w wydziałach. Naczelnikami wydziałów byli członkowie PKL, natomiast zastępcami przeważnie osoby nie należące do PKL. Naczelnicy rekrutowali się z czterech partii kierowniczych reprezentowanych w prezydium. Najwięcej wydziałów przypadło PSL „Piast” (4) – administracji, wojskowy, rolniczy, robót publicznych a następnie: SDN (3) – sprawiedliwości, skarbowy, komunikacji; PPSD (3) – aprowizacji, opieki społecznej, górnictwa; PSD (2) – przemysłu i handlu, oświaty. W stosunku do zastępców naczelników przyjęto zasadę powoływania na te stanowiska przedstawicieli mniejszych stronnictw. Następnego dnia naczelnicy poszczególnych wydziałów przedstawili projekty organizacyjne i ustalono nazwy wydziałów. Postanowiono też wydawać, w celu publikacji uchwał, oficjalny organ promulgacyjny Dziennik Rozporządzeń Polskiej Komisji Likwidacyjnej¹¹⁵.

W kwestii sposobu działania PKL postanowiono, że plenarne posiedzenia będą się odbywały codziennie od godz. 18.00, a prezydium będzie obradowało permanentnie w godzinach popołudniowych. Biura PKL miały funkcjonować codziennie w godz. 9.00–13.00 i po przerwie od 16.00 do 19.00. W praktyce posiedzenia plenarne, na których PKL realizowało funkcję prawodawczą, nie odbywały się zbyt często. W prezydium wytworzyła się praktyka zastępowania członków prezydium przez członków PKL z tego samego stronnictwa. Sprawy polityczne załatwiała biuro prezydzialne. Przy prezydium działało biuro prasowe, w którym opracowywano komunikaty dla prasy krajowej i zagranicznej, jak również pisma prezydium PKL. Na plenarnych posiedzeniach prezydium i naczelników wydziałów zajmowano się egzekutywą uchwał PKL *in pleno*. Członkowie PKL nie pobierali żadnych pensji, je-

¹¹² Sprawozdanie z obrad: „Czas” z 5 listopada 1918 r., nr 491.

¹¹³ Oświadczenie Skarbka opublikował „Czas” z 6 listopada 1918 r., nr 494.

¹¹⁴ Z. Lasocki, *Wspomnienia...*, s. 107-108, zał. 21.

¹¹⁵ Ukazało się 7 numerów (*Historia Polski*, t. IV. 1918-1939, cz. 1. 1918-1921, pod red. T. Jędruszczaka, Warszawa 1984, s. 57). Kilka takich numerów posiadał przed laty w swoich zbiorach prof. Alfred Konieczny.

dynie naczelnicy wydziałów otrzymali, przyznane im w grudniu 1918 r. przez rząd centralny, miesięczne płace¹¹⁶. Tak ukształtowana organizacja i skład personalny PKL utrzymały się, z niewielkimi zmianami, do chwili jej rozwiązania.

Po przejściu pełni władzy PKL przystąpiła do reorganizacji administracji terenowej oraz policji i wojska. Po kapitulacji garnizonu krakowskiego zaczęły żywiłowo powstawać w powiatach reprezentacje ludności pod różnymi nazwami (Komitety Powiatowe, Powiatowe Rady Narodowe itp.), liczące od kilkunastu do kilkudziesięciu członków. PKL postanowiła ten stan rzeczy jak najszybciej uporządkować. Już 4 listopada rozesłała do powiatów telegraficzny okólnik z wezwaniem do tworzenia straży obywatelskich i Powiatowych Komisji Likwidacyjnych¹¹⁷. Dzień później, na plenarnym posiedzeniu PKL naczelnik wydziału administracyjnego przedstawił projekt reorganizacji powiatowych organów administracji, który został zaakceptowany i 6 listopada PKL wydała rozporządzenie zawierające „Instrukcję dla Komisarzy Polskiej Komisji Likwidacyjnej”¹¹⁸. Likwidowało ono dualizm władz administracyjnych w Galicji, wyrażający się w reprezentowaniu władzy państwowej przez starostę, a samorządowej przez radę powiatową. Została ona skumulowana w osobie komisarza PKL, który był mianowany przez naczelnika wydziału administracyjnego. Podlegał mu cały personel starostwa i rady powiatowej oraz komendant powiatowej straży obywatelskiej. Jako ciało doradcze i kontrolujące przydano komisarzom dotychczasowy Wydział Powiatowy wraz z prezesem (marszałek powiatowy) oraz 4-6 delegatów, wybranych przez działające w powiatach pod różnymi nazwami organizacje ludności. Instrukcja nakazywała przy wyborze delegatów uwzględnić stronnictwa polityczne i mniejszości narodowe według następującego klucza: włościanin, robotnik, górnik, urzędnik, przedstawiciel wolnych zawodów. Już w dniu 5 listopada rozpoczęły się nominacje komisarzy. Przy obejmowaniu przez nich powiatów dochodziło do konfliktów z miejscową ludnością, która nie zawsze akceptowała nominację PKL. Sytuacja taka wystąpiła szczególnie gwałtownie w powiecie tarnobrzesckim. Na 34 mianowanych komisarzy 21 to dawni austriaccy urzędnicy, prawie połowa ogólnej liczby komisarzy (15) to poprzedni starostowie¹¹⁹. Spośród nieurzędników (13) większość stanowili prawnicy, pozostała część to przedstawiciele innych zawodów, w tym dwóch włościan. Z zestawienia tego wynika, że zmiany starostów dokonywano jedynie tam, gdzie ludność miała poważne zastrzeżenia do ich działalności, bądź tam, gdzie stopień radykalizacji ludności był znaczny. Gdy tylko nowy aparat

¹¹⁶ Zgodnie z pismem rządu warszawskiego z dnia 19 grudnia 1918 r., nr 3937/12 wynagrodzenie naczelnika wydziału PKL wynosiło 2 tys. koron. Z. Lasocki, *Wspomnienia...*, s. 83.

¹¹⁷ „Czas” z 4 listopada 1918 r., nr 490.

¹¹⁸ Rozporządzenie nie drukowane. K.W. Kumaniecki, *op. cit.*, s. 127.

¹¹⁹ Wykaz komisarzy PKL podaje Z. Lasocki, *Wspomnienia...*, s. 107-108, zał. 21.

administracyjny w powiatach zaczął funkcjonować, PKL zlikwidowała Powiatowe Komisje Likwidacyjne, uzasadniając to wypełnieniem zadań, do których zostały powołane¹²⁰. Ustalono także tok instancji. Do czasu wydania przez rząd centralny odpowiednich przepisów pierwszą instancją był komisarz, a drugą PKL. PKL przeprowadziła także reformę administracji na szczeblu gminy. I tutaj wraz z rozbrajaniem wojsk austriackich często rozpędzono rady gminne i usuwano wójtów (naczelników gmin). W gminie organem uchwalającym i nadzorującym była rada gminna, natomiast władzą zarządzającą i wykonawczą zwierzchność gminna, której przewodził naczelnik gminy. W miastach istniały magistraty. Wybory do rad gminnych były oparte na systemie kurialnym. Istniały trzy kurie ustalone według wysokości płaconego podatku bezpośredniego. Obywatele, których nie zaliczono do żadnej z tych trzech kurii, byli pozbawieni praw wyborczych do rady gminnej. Chcąc uregulować napięte stosunki w gminach, PKL 23 listopada poszerzyła prawa wyborcze do rad gminnych przez wprowadzenie czwartej kurii, której przyznano tyle mandatów, ile miały pozostałe trzy kurie łącznie¹²¹. Prawa wyborcze w tej kurii uzyskali wszyscy pełnoletni obywatele bez różnicy płci, nie mający prawa wyborczego w dotychczasowych trzech kuriach i zamieszkujący w gminie przynajmniej od roku. Intencję reformy gminnej określił naczelnik wydziału administracji PKL w następujących słowach: „Trzeba było przede wszystkim dopuścić do rad gminnych przedstawicieli ludności nieopodatkowanej – w szczególności robotników – a nie pozwolić znowu na majoryzowanie przez nich tych, którzy ponosili ciężary podatkowe”¹²².

Dnia 1 listopada prezydium PKL zwróciło się z apelem do wszystkich magistratów i zwierzchności gminnych o powołanie w ciągu trzech dni miejskich straży bezpieczeństwa¹²³. Komendy wojskowe miały je uzbroić, a naczelnicy straży zobowiązani zostali do ścisłego współdziałania z właściwymi komendami wojskowymi. Trzy dni później drogą telegraficzną zwrócono się także do wszystkich powiatów z wezwaniem o tworzenie straży obywatelskich. Wkrótce na ulicach Krakowa, a z biegiem czasu i w całej Galicji Zachodniej, pojawiły się pierwsze oddziały straży. Na początku listopada, za zgodą PKL, własną policję utworzyli Żydzi. Wprawdzie PKL w odezwie do ludności żydowskiej gwarantowała Żydom równouprawnienie i wzywała ich do współdziałania w budowie państwa polskiego oraz zobowiązywała się do zwalczania wszelkimi sposobami wystąpień antyżydowskich, to jednak samodziel-

¹²⁰ Rozporządzenie z dnia 21 listopada 1918 r., L. 128/Adm., Dziennik Rozporządzeń PKL z dnia 30 grudnia 1918 r., cz. I.

¹²¹ Rozporządzenie z dnia 23 listopada 1918 r., L. 596/Adm., Dziennik Rozporządzeń PKL z 6 grudnia 1918 r., cz. II, nr 1.

¹²² Z. Lasocki, *Wspomnienia...*, s. 34.

¹²³ „Czas” z 2 listopada 1918 r., nr 488.

nie zrealizować tych obietnic nie mogła¹²⁴. W związku z tym wydział wojskowy PKL zaopatrzył milicję żydowską w broń i amunicję. Miała ona podlegać Naczelnej Komendzie Wojsk Polskich, posiadać oznaki wskazujące na przynależność do Państwa Polskiego, pełnić służbę w interesie wszystkich obywateli oraz służyć odciążeniu polskich oddziałów wojskowych¹²⁵. Można ją było tworzyć tylko w tych miejscowościach, gdzie groziły rozruchy, a komisarze PKL nie dysponowali dostateczną siłą do ich zwalczania. Żywość tych milicji była krótka, ze względu na konflikty z ludnością chrześcijańską i tendencją do niezależnego działania, co zmusiło PKL w połowie listopada do jej rozwiązania¹²⁶. Obok organizacji niezawodowych formacji policyjnych (straże obywatelskie) PKL zajęła się także rekonstrukcją rozbitej w znacznym stopniu policji zawodowej. W odróżnieniu od austriackiej żandarmerii nazwano ją strażą bezpieczeństwa. Jej zakres działania i organizacja były podobne do żandarmerii austriackiej. Przyjmowano do niej dawnych żandarmów, Polaków nie skompromitowanych w poprzedniej służbie oraz innych nowych ludzi. Komendantów straży mianowała PKL w porozumieniu z komendantami wojskowymi. Mianowano przeważnie byłych oficerów austriackich.

Równie doniosłą sprawą była organizacja wojska. Wydział wojskowy PKL przystąpił do tworzenia sił zbrojnych w ścisłym porozumieniu z władzami warszawskimi. Były one potrzebne do akcji w Galicji Wschodniej opanowanej przez oddziały Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej, do obsadzenia polskich powiatów i gmin na Śląsku Cieszyńskim, Spiszu i Orawie oraz dla tłumienia licznych aktów bandytyzmu, których tworzące się stráže nie były w stanie same zlikwidować. Organizacja oddziałów wojskowych napotykała na duże trudności. Wydany przez gen. Roję 31 października rozkaz mobilizacyjny nie został w pełni zrealizowany, a nabór ochotników, mimo szerokiej agitacji, dawał nikłe rezultaty. Nie mogąc doczekać się odpowiedniego zarządzenia rządu centralnego w Warszawie, PKL uchwaliła 10 grudnia pobór trzech roczników w Galicji i zwróciła się do Naczelnego Dowództwa oraz Ministerstwa Wojny o zatwierdzenie tej decyzji¹²⁷. Nastąpiło to dopiero 20 grudnia podczas wizyty Piłsudskiego w Krakowie¹²⁸.

Ostatecznie PKL przy pomocy ekspedycji wojskowych i sądów doraźnych przywróciła spokój w Galicji pod koniec 1918 r. Najdłużej trwały niepokoje w powiecie tarnobrzeskim, które stłumiono dopiero w końcu stycznia 1919 r.

¹²⁴ Tekst odezwy: „Czas” z 5 listopada 1918 r., nr 492.

¹²⁵ Instrukcja dla komisarzy PKL z dnia 11 listopada 1918 r. Z. Lasocki, *Wspomnienia...*, s. 102-103, zał. 15.

¹²⁶ „Czas” z 15 listopada 1918 r., nr 504.

¹²⁷ Z. Lasocki, *Wspomnienia...*, s. 112-113.

¹²⁸ *Ibidem*, s. 116, zał. 30.

W pierwszych dniach listopada PKL nawiązała też stosunki z organami rządowymi Austrii, Czechosłowacji i Węgier, początkowo głównie w sprawach demobilizacji żołnierzy, handlu i finansów, następnie likwidacji dotychczasowych formalno-prawnych więzów łączących Galicję i Śląsk Cieszyński z monarchią habsburską. Kontaktowała się też bezpośrednio z przedstawicielami koalicji, między innymi w sprawie Galicji Wschodniej¹²⁹, oraz z prezydentem Stanów Zjednoczonych, zobowiązując się do przestrzegania zasad wyrażonych w orędziu prezydenta Wilsona oraz prosząc o przysłanie delegacji amerykańskich i wojsk polsko-amerykańskich do Polski. Najbardziej ożywione i momentami dramatyczne były stosunki z Czechosłowacją, związane z przebiegiem granicy na Śląsku Cieszyńskim, Spiszu i Orawie¹³⁰. PKL, nie stroniąc od współpracy z centralnym rządem warszawskim, podejmowała i rozstrzygała wiele spraw całkowicie samodzielnie. Można w tym upatrywać namiastki prowadzenia własnej „polityki zagranicznej”, wynikającej ze skomplikowanej pozycji Polski na arenie międzynarodowej oraz występowania kilku polskich ośrodków politycznych, które obok rządu centralnego pełniły funkcje rządowe.

5. Jabłonka

Orawa to niewielka kraina geograficzna w Karpatach Zachodnich obejmująca dorzecze górnego biegu rzeki Orawy i otoczona z trzech stron górami, granicząca od wschodu z Podhalem i Spiszem. Przed i po wybuchu wojny znajdowała się w granicach politycznych Królestwa Węgierskiego i tworzyła odrębną jednostkę administracyjną, zwaną komitatem. Górną Orawę, czyli powiaty sądowe w Namiestowie (14) i Trzcianie (25) zamieszkiwała ludność polska, tzw. Orawiacy. W dekrete o wyborach do polskiego Sejmu Ustawodawczego została ujęta w okręgu wyborczym nr 39 razem z trzema okręgami sądowymi na Spiszu (Kieżmark, Lubowla, Stara Wieś). Była ona zbliżona pod względem języka, ubioru i zwyczajów do górali żywieckich i podhalańskich, ale w większości nieuświadomiona narodowo. W okolicach Jabłonki na Orawie rozwinął się jednak polski ruch narodowy, głównie dzięki działalności księdza Ferdynanda Machaja. W dniu 5 listopada 1918 r. na zgromadzeniu ludności polskiej w Jabłonce uchwalono rezolucję żądającą przyłączenia polskich części Orawy, Spiszu i Czadeckiego do Polski¹³¹. Przyjęły ją wszystkie okoliczne polskie wsie. Tego samego dnia powołano Orawską Radę Narodową (ORN). W jej skład we-

¹²⁹ W dniu 25 czerwca 1919 r. Rada Najwyższa podjęła decyzję o przyznaniu Polsce czasowego zarządu nad Galicją Wschodnią, zapowiadając jednocześnie przyznanie temu terytorium autonomii. W lipcu Komisja Cambona przygotowała projekt statutu autonomicznego.

¹³⁰ Szerzej na ten temat M. Ptak, *op. cit.*, s. 123-139.

¹³¹ F. Machaj, *Moja droga do Polski /Pamiętnik/*, Kraków 1938, s. 142. Tu też tekst tej rezolucji.

szły cztery osoby: prezes, dwóch wiceprezesów i sekretarz¹³². Głównym zadaniem ORN było zapewnienie porządku na terenie jej działania i przeprowadzenie przyłączenia polskich wsi Orawy, Spisza i Czadeckiego do Polski. Aspirowała zatem do reprezentowania interesów narodowych ludności polskiej nie tylko Orawy. Przejęła też wszystkie funkcje starostwa, ale organizację stosunków prawno-administracyjnych postanowiła oddać do dyspozycji rządu polskiego. Równocześnie w tym samym dniu wysłała delegację, z zawiadomieniem o swoim powstaniu i powziętej rezolucji, do urzędującego w Nowym Targu komisarza PKL¹³³. Zwróciła się także z prośbą o obsadzenie Orawy wojskiem polskim. Po uzyskaniu zgody wydziału administracyjnego PKL, w dniu 6 listopada polskie patrole wojskowe wkroczyły na Orawę¹³⁴. W następnym dniu prezes ORN podporządkował się oficjalnie komisarzowi PKL w Nowym Targu¹³⁵. Ten powołał specjalnych komisarzy, aby stworzyć „faktyczny stan posiadania”¹³⁶. PKL udzieliła też natychmiastowej pomocy aprowizacyjnej przyłączonym terenom. Przejęcie w ten sposób bezpośredniej administracji na Orawie przez PKL nie spowodowało rozwiązania ORN, która jednak ograniczyła swoją aktywność tylko do prowadzenia akcji propagandowej w kraju i za granicą na rzecz przyłączenia Orawy oraz sąsiednich regionów Spisza i Czadeckiego do Polski. Powstały w 1919 r. w Krakowie Narodowy Komitet Obrony Spisza, Orawy, Czadeckiego i Podhala kontynuował tę działalność. Na uwagę zasługuje mniej znana Czadeczczyzna, będąca górskim regionem na zachód od Orawy z ośrodkiem w Czadcy (Čadca) usytuowanym na południe od Jabłonkowa (ważna Przełęcz Jabłonkowska) w górskim paśmie Jaworników nad rzeką Kisuczą (Słowacja). Zamieszkiwali go górale czadeccy uważający się, przynajmniej częściowo, za Polaków. Region ten znalazł się w polskim okręgu wyborczym do Sejmu Ustawodawczego (nr 35) razem z miastami, powiatami i gminami Śląska Cieszyńskiego. Brakuje informacji o powstaniu tam polskiej rady narodowej.

6. Lubowla

Spisz to niewielki region geograficzny i etnograficzny, graniczący od zachodu z Orawą, usytuowany w dorzeczu Popradu i Hornádu, wchodzący w skład Węgier i tworzący oddzielny komitat. Tutejsza ludność polska zamieszkiwała w całości powiat

¹³² „Gazeta Podhalańska” z 10 listopada 1918 r., nr 45. Tu też skład personalny rady.

¹³³ F. Machay, *op. cit.*, s. 143.

¹³⁴ „Gazeta Podhalańska” z 10 listopada 1918 r., nr 45.

¹³⁵ F. Machay, *op. cit.*, s. 147.

¹³⁶ Z. Lasocki, *Wspomnienia...*, s. 55.

starowiejski i szereg wiosek powiatów kieżmarskiego i lubowelskiego¹³⁷. Została też objęta okręgiem wyborczym nr 39 do Sejmu Ustawodawczego. I tutaj w pierwszej połowie listopada 1918 r. powołano w Lubowali polską Spisną Radę Narodową (SRN) w dwuosobowym składzie, z prezesem oraz wiceprezesem i sekretarzem w jednej osobie¹³⁸. Ona także zwróciła się do PKL z prośbą o przejęcie władzy na Spiszu, na który wkroczyło wojsko polskie zajmując dwie miejscowości, Zamagórze i Jaworzynę Tatrzańską. PKL mianowała specjalnego komisarza, który przejął całą administrację, ale SRN funkcjonowała nadal, choć już w zakresie tak samo ograniczonym jak w przypadku ORN.

Pokłosiem tych działań było powołanie, niemal w całym kraju, Komitetów Obrony Spiszu, Orawy, Podhala i Czadeckiego zwanych potocznie Komitetami Spisko-Orawskimi. Wspomagały ich działające na obszarze całej Polski Towarzystwo Tatrzańskie i Związek Podhalań, który wydawał w Nowym Targu bardzo popularną „Gazetę Podhalańską”. W wyniku nagłośnienia tego problemu powstała czteroosobowa delegacja, która udała się w marcu 1919 r. do Paryża i została włączona do sekcji cieszyńsko-spisko-orawskiej działającej w organizacyjnej strukturze Komitetu Narodowego Polskiego (KNP). Udało jej się uzyskać audiencję u prezydenta USA W. Wilsona i włączyć problem Podtatrza do programu konferencji paryskiej, a tym samym wpłynąć na decyzje Rady Najwyższej w sprawie przeprowadzenia na spornych terenach plebiscytu.

Północny Spisz stał się pod koniec 1918 r. przedmiotem sporu między państwami sukcesyjnymi Austro-Węgier, Polską i Czechosłowacją. Obie strony opierały swoje roszczenia terytorialne na zasadzie etnicznej, ale określenie przynależności narodowej Spiszaków Zamagurskich okazało się problemem trudnym do rozwiązania, który stał się przedmiotem sporów przez cały okres międzywojnia, z ingerencją organów międzynarodowych, oraz w okresie drugiej wojny światowej z udziałem Wielkoniemieckiej III Rzeszy i Państwa Słowackiego, a także powojennym, z reaktywowaną Czechosłowacją.

W przypadku Spisza, Orawy, Czadeckiego i Podhala konkurencją dla powstałych tu polskich rad narodowych była Słowacka Rada Narodowa.

Przedmiotem polskich roszczeń nie stał się natomiast region Hulczyna zwany też Kraikiem Hulczyńskim (Hlučínsko, Hultschiner Ländchen) położony między Ostrawą a Raciborzem (obecnie Czechy). W spisie z 1910 r. jako język ojczysty 5% ludno-

¹³⁷ M. Małecki, *Język polski na południe od Karpat (Spisz, Orawa, Czadeckie, wyspy językowe)*, Kraków-Zakopane 1938; T.M. Trajdos, *Spisz i Orawa. W 75. rocznicę powrotu do Polski północnych części obu ziem*, Kraków 1995; *Pogranicze polsko-węgierskie od Orawy do Pienin w XIX i na początku XX wieku*, Szczawnica 2002; J. Ciągwa, *Dzieje i współczesność Jurgowa 1546-1996*, Kraków 1996; A. Olejko, *Niedoszły sojusznik czy trzeci agresor? Wojskowo-polityczne aspekty trudnego sąsiedztwa Polski i Słowacji 1918-1939*, Kraków-Rzeszów 2012.

¹³⁸ F. Machay, *Nasi gazdowie w Paryżu*, Kraków 1919 s. 164.

ści podało język polski, 15% niemiecki i 80% morawski. W 1919 r. został on przyznany Czechosłowacji, a od 1938 r. należał do III Rzeszy (powiat raciborski). Brak informacji o powstaniu tam jakiegóż polskiej rady narodowej.

7. Florynka i Komańcza

Od przełomu XIV i XV wieku na obszarze Beskidu Niskiego, między źródłami Ropy i Sanu, zaczęła się osiedlać ludność napływająca z kierunku wschodniego, nazywana w literaturze od końca XIX wieku Łemkami albo Rusnakami. Genetycznie był to małoruski odłam górali, liczący na przełomie XIX i XX wieku około 100 tys. osób. Obszar zamieszkania Łemków nosił nazwę Łemkowszczyzny. Na zachodzie jej granicę wyznacza dolina Popradu, a na wschodzie rzeka San. Była to oryginalna grupa etniczna posługująca się swoistą gwarą ruską z dużymi naleciałościami polszczyzny i języka słowackiego. Po utworzeniu URN we Lwowie i powstaniu PKL w Krakowie miejscowa ludność Łemkowszczyzny, z inspiracji władz czeskich, zaczęła występować przeciwko PKL i utworzyła własne reprezentacje polityczne.

Na wiecu w dniu 4 listopada 1918 r. powołano Ukraińską Radę Narodową dla powiatu sanockiego z siedzibą początkowo w Wisłoku Wielkim (obok Komańczy), stąd też zwaną ją Republiką Wisłocką, a później Republiką Komańczańską¹³⁹. Dokonano wyboru członków Rady z prezydentem na czele, która odrzuciła współpracę z władzami polskimi, węgierskimi, słowackimi i zgłosiła akces do ZURL. Była ona bowiem dziełem zwolenników ukraińskiej tożsamości Łemków. Funkcjonowała do 27 stycznia 1919 r.

W zachodniej części Łemkowszczyzny w dniach 17 i 21 listopada 1918 r. odbyły się wiece w Świątkowej Wielkiej, a 27 listopada w Gładyszowie, na którym zapadła decyzja o zwołaniu w najbliższym czasie kolejnego. Odbył się on, z udziałem 500 osób ze 130 wsi, w dniu 5 grudnia 1918 r. we wsi Florynka (duża wieś w powiecie grybowskim na północ od Krynicy-Zdroju). Powołano na nim Naczelną Radę Łemkowszczyzny zwaną też Radą Zwierzchnią Łemkowskiej Rusi albo Rusińską Naczelną Radą (RNR). Podporządkowano jej Ruską Radę w Gładyszewie, w powiatach nowosądeckim i nowotarskim oraz w Sanoku. Proklamowano powstanie Rusińskiej Ludowej Republiki Łemków, zwanej czasami Republiką Gładyszowską albo Republiką Floryncańską. Florynkę można w związku z tym uznać za stolicę tego beskidzkiego „państwa Łemków”. Wydała ona odezwę wzywającą ludność tego re-

¹³⁹ T.A. Olszański, *Ruska Ludowa Republika Łemków. Nowe spojrzenie w przededniu osiemdziesiątej rocznicy*, „Magury. Rocznik krajoznawczy poświęcony Beskidowi Niskiemu” 1998, s. 25-36; B. Horbał, *Działalność polityczna Łemków na Łemkowszczyźnie 1918-1921*, Wrocław 1997; I. Moklak, *Łemkowszczyzna w Drugiej Rzeczypospolitej. Zagadnienia polityczne i wyznaniowe*, Kraków 1997.

gionu do zniesienia władzy PKL i współdziałania z ruchem ukraińskim w Galicji Wschodniej¹⁴⁰. Próby realizacji tych zamierzeń napotkały energiczną akcję administracji PKL. Aresztowanie przywódców tego ruchu spowodowało rychły jego upadek. RNR w dniu 23 stycznia 1919 r. rozwiązała się i przekazała władzę proceskiej Karpatoruskiej Radzie Ludowej w Preszowie. Normalizacja sytuacji na Łemkowszczyźnie nastąpiła ostatecznie w 1921 r.

8. Przemysł

Wokół Przemysła i Żydaczowa, między źródłami Sanu i Łomnicy, mieszkali Bojkowie liczący na przełomie XIX i XX wieku 100 tys. osób osiadłych w 150 wioskach. Można by ten obszar, przez analogię do Łemkowszczyzny, nazwać Bojkowszczyzną. Nazywali siebie góralami i uważali się za spokrewnionych z Hucułami¹⁴¹. Zaliczano ich w tym czasie do Rusinów lub Małorusinów i do grupy górali ruskich¹⁴². Ich aktywność polityczna w 1918 r. wyraziła się w utworzeniu w Przemysłu na początku listopada powiatowej URN oraz Ukraińskiej Rady Robotniczo-Żołnierskiej.

Miejscowi działacze polscy już w październiku 1918 r. utworzyli Zjednoczenie Towarzystw Polskich (ZTP) w celu reprezentowania interesów ludności polskiej. W dniu 1 listopada trzyosobowa delegacja PKL, udająca się do Lwowa w celu przejęcia tam władzy w jej imieniu, została zmuszona w wyniku działań ukraińskich do zatrzymania się w Przemysłu. Tu wspólnie z miejscowym ZTP zawarła w tym samym dniu umowę z przedstawicielami powiatowej URN¹⁴³. Przewidywała ona utworzenie polsko-ukraińskiej Komisji Rządzącej (KR), składającej się na zasadzie parytetu z czterech Polaków i czterech Ukraińców, mającej sprawować władzę w mieście i powiecie przemyskim. Miały jej podlegać wszystkie władze cywilno-wojskowe i milicja o składzie mieszanym. Komisja miała działać aż do ostatecznego rozwiązania kwestii narodowo-politycznych przez odpowiednie władze. Sformowana tego samego dnia ośmioosobowa KR nie działała długo. W nocy z 3 na 4 listopada Ukraińcy zbrojnie zajęli jedną część Przemysła, a drugą, tzw. Zasanie utrzymali Polacy. W tej części miasta utworzono 4 listopada Polską Radę Narodową (PRN).

¹⁴⁰ Z. Lasocki, *Wspomnienia...*, s. 123, zał. 41.

¹⁴¹ I. Kopernicki, *O Góralach ruskich w Galicji*, Kraków 1889. Liczebność Hucułów szacowano na około 200 tys. osób zamieszkujących północno-wschodnie Karpaty we Wschodniej Galicji i Bukowinie. W spisach ludności liczono ich razem z tzw. szczepami ludowymi.

¹⁴² L. Wasilewski, *Ukraina i sprawa ukraińska*, Kraków 1911, s. 14 uważał ich za grupę mającą „najwięcej pierwiastków polskich”. Poza Bojkami (na drugim miejscu) wymienił jeszcze (na pierwszym miejscu) Horjan oraz kolejno: Tucholskich, Połonińców i Hucułów. Pominął natomiast Łemków. Zwrócił przy tym uwagę na występujące wśród Rusinów liczne nazwy miejscowe, a wśród nich wymienił Przemysłaków, czyli najpewniej Rusinów z okolic Przemysła.

¹⁴³ Tekst tej umowy Z. Lasocki, *Wspomnienia...*, s. 98-100, zał. 10.

W jej skład weszli przedstawiciele socjalistów z Hermanem Liebermannem i narodowych demokratów z Leonardem Tarnowskim na czele oraz przedstawiciele kół gospodarczych Przemysła¹⁴⁴. Funkcję prezesa i sekretarza pełnili narodowi demokraci, natomiast kilkunastoosobowy skład członków rady był mieszany. Pełniła ona funkcje administracyjne na Zasanu. Powstałe kilka dni później, Komitet Bezpieczeństwa i Polska Rada Robotniczo-Żołnierska podporządkowały się PRN, stając się jej organami pomocniczymi w zakresie aprowizacji i zapewnienia bezpieczeństwa (straż bezpieczeństwa)¹⁴⁵.

Zaraz po utworzeniu PRN zwróciła się do PKL z żądaniem, by w sprawie ukraińskiej i Przemysła nie podejmowała żadnych decyzji bez konsultacji z nią oraz by zorganizowała pomoc wojskową¹⁴⁶. Już 6 listopada PKL przystąpiła do zorganizowania oddziału, który ostatecznie w sile 500 ludzi wyruszył 9 listopada z Krakowa¹⁴⁷. Dnia 10 listopada, pod dowództwem majora Juliana Stachniewicza przybył on pod Przemysł i po dwóch dniach walki całe miasto zostało opanowane przez Polaków. W wyniku tej akcji PRN objęła władzę nad całym Przemysłem i okolicą.

Po opanowaniu części Przemysła przez nacjonalistów ukraińskich zaskakuje postawa socjalistów zasiadających w PRN. W dniu 7 grudnia proklamowali oni bowiem powstanie Republiki Przemyskiej, której prezydentem wybrano Liebermana. Obwieszczający to plakat głosił m.in.: „Do którego państwa należeć będzie Przemysł i Ziemia Przemyska, o tym zadecyduje Kongres wolnych narodów”. Spowodowało to duże oburzenie w społeczeństwie polskim, zwłaszcza wśród młodzieży, ponieważ upatrywano w tym działanie szkodzące sprawie narodowej, kwestionujące prawo Polski do Przemysła¹⁴⁸. Po opanowaniu całego miasta przez wojsko polskie w dniach 11/12 listopada o Republice Przemyskiej zapomniano, a H. Liebermann pozostał nadal członkiem funkcjonującej nadal PRN. Kolejną kontrowersję wywołał w sprawie ogłoszenia poboru do wojska polskiego w styczniu 1919 r., stwierdzając, że uważa je „za nieusprawiedliwione”.

PKL mianowała dla Przemysła komisarza, którym został poprzedni starosta. Mimo tego PRN utrzymała charakter władzy samodzielnej i nie podporządkowała się PKL, która energicznie tego domagała się¹⁴⁹. PRN skłonna była raczej uznać rząd lubelski

¹⁴⁴ *Ibidem*.

¹⁴⁵ Z. Konieczny, *Przemysł w latach 1918 -1939*, [w:] *Tysiąc lat Przemysła. Zarys historyczny*, cz. II, Warszawa 1974, s. 295-296.

¹⁴⁶ *Ibidem*, s. 294.

¹⁴⁷ O odsieczy Przemysła B. Roja, *op. cit.*, s. 114-120, 161-175; J. Spotnicki, *op. cit.*, s. 37.

¹⁴⁸ W. Kaput, *Akta dotyczące działalności Polskiej Rady Narodowej w Przemysłu (listopad 1918 – luty 1919)*, „Przemyskie Zapiski Historyczne” 1974, s. 99-158 (wraz z wyborem dokumentów s. 113-158).

¹⁴⁹ A. Próchnik, *Pierwsze...*, s. 24.

i jemu podporządkować się¹⁵⁰. J. Moraczewski wprost stwierdza, że podporządkowała się rządowi lubelskiemu¹⁵¹. Jak było naprawdę, trudno z całą pewnością powiedzieć, zwłaszcza że został on wkrótce rozwiązany. Po utworzeniu rządu Moraczewskiego PRN uznała go, wydaje się jednak, że podobnie jak PKL nie ulegała mu zbyt. Po nieudanych próbach podporządkowania sobie PRN, pod koniec listopada PKL uznała ją za samodzielny organ administracyjny na obszarze Przemyśla i powiatu przemyskiego¹⁵². PRN podobnie jak PKL miała charakter zachowawczy, chociaż próbowano ją wykorzystać do realizacji reform społecznych¹⁵³.

W związku z dążeniem rządu Moraczewskiego do unifikacji administracji w Galicji prezes PRN wystąpił 27 grudnia z wnioskiem o jej rozwiązanie, który większością głosów odrzucono¹⁵⁴. W styczniu 1919 r. w łonie PRN toczyły się spory między narodowymi demokratami a socjalistami o to, kto ma wejść do rady przybocznej starosty. Ostatecznie Komisja Rządząca dla Galicji, Śląska Cieszyńskiego, Orawy i Spiszu (KRGŚOS) powołała do niej przedstawicieli dotychczasowego wydziału wykonawczego PRN. W dniu 21 lutego PRN rozwiązała się i przekazała władzę staroście.

9. Tarnobrzeg

Rewolucyjną próbą zmiany tradycyjnego układu stosunków w Galicji był ruch chłopski w powiecie tarnobrzesckim, który rozwinął się na początku listopada 1918 r. Powiat tarnobrzescki i sąsiednie powiaty charakteryzowały się dużym rozdrobieniem gruntów chłopskich i większą niż gdzie indziej liczbą gospodarstw karłowatych. Przeszło połowa areалу ziemi w powiecie należała do ordynacji hrabiów Tarnowskich. Były to tereny oddalone od większych szlaków komunikacyjnych. Warunki te czyniły tutejszych chłopów bardzo podatnymi na wpływy rewolucyjne.

W dniu 1 listopada, na wieść o przejęciu władzy przez PKL w Krakowie, uwolniono Tarnobrzeg od Austriaków. Nazajutrz hr. Tarnowski i Lasocki założyli w porozumieniu z PKL Komitet Samoobrony Narodowej (KSN)¹⁵⁵. W jego skład weszli miejscowi obszarnicy, bogaci chłopci i byli urzędnicy austriaccy narodowości pol-

¹⁵⁰ W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski 1864-1945*, t. I-II, Londyn 1956, s. 364; A. Próchnik, *Pierwsze...*, s. 29; H. Jabłoński, *op. cit.*, s. 156.

¹⁵¹ *Przewrót w Polsce...* /Jędrzej Moraczewski/, s. 24. Dotychczasowi autorzy polscy na ogół wyolbrzymiają znaczenie Tymczasowego Rządu Ludowego Republiki Polskiej, który poza ogólnopolskimi aspiracjami i postępowym manifestem niczym szczególnym się nie wyróżniał na tle innych polskich rządów lokalnych w tym okresie.

¹⁵² Z. Konieczny, *op. cit.*, s. 299.

¹⁵³ *Ibidem*.

¹⁵⁴ *Ibidem*.

¹⁵⁵ Z. Trawińska, A. Ciulik, „*Republika Tarnobrzescka*” w *światle faktów i dokumentów*, Rzeszów 1958, s. 17.

skiej. Tego samego dnia KSN wydał odezwę zawiadamiającą o objęciu na polecenie PKL naczelnej władzy administracyjnej w powiecie i wzywającą ludność do zachowania spokoju i podporządkowania się nowej władzy¹⁵⁶. Zwolniono dotychczasowego starostę, powierzając tymczasowe pełnienie jego funkcji innej osobie. Dowództwo żandarmerii powierzono kpt. Tomaszowi Dąbałowi. Wkrótce rekrutacja członków do niej, głównie spośród warstw najbiedniejszych, stała się powodem interwencji PKL i KSN.

Niemal równocześnie z utworzeniem KSN powstał, początkowo zakonspirowany, Komitet Rewolucyjny (KR), w którym czołową rolę odgrywali radykalni działacze ludowi, ksiądz Eugeniusz Okoń i wspomniany T. Dąbał¹⁵⁷. Właśnie z inicjatywy KR odbył się w Tarnobrzegu 6 listopada duży wiec chłopski (szacowany na ok. 30 tys.), na którym ogłoszono powstanie Republiki Tarnobrzesckiej¹⁵⁸. Zebrani na wiecu uchwalili rozwiązanie KSN i Rady Powiatowej. Najwyższą władzą w powiecie ogłoszono Zjazd Delegatów pochodzący z powszechnych wyborów, liczący 150 członków. Z powodu jego małej operatywności wybrano później Komitet Powiatowy (KP) składający się początkowo z 60, a następnie tylko 17 osób. Uczestnicy wiecu pozbawili mandatów miejscowych posłów i wybrali na ich miejsce swoich przedstawicieli. Podjęto również uchwałę o rozwiązaniu żandarmerii i powołaniu w jej miejsce milicji ludowej oraz odebranie władzy dotychczasowym wójtom i przyjęcie na te stanowiska ludzi cieszących się zaufaniem chłopów. Mianowano Dąbała Komendantem Powiatowej Milicji i Wojsk Polskich. Władzę ustawodawczą miała stanowić cała ludność na wiecu, a wykonawczą KP, będący radą przyboczną starosty, który jednak nie mógł podejmować żadnej decyzji bez zgody KP.

Po tych wydarzeniach powiat tarnobrzescki i sąsiednie stały się widownią radykalnych wystąpień chłopów, którzy usuwali dotychczasowe władze administracyjne, parcelowali ziemię obszarniczą, występowali przeciwko poborowi do służby wojskowej i płaceniu podatków. Częste były przypadki napadów na dwory. PKL nie dysponowała wówczas środkami mogącymi przywrócić spokój w tych okolicach.

Stosunek władz Republiki Tarnobrzesckiej, mimo jej radykalizmu społecznego, do PKL był jednak dwuznaczny i pełen respektu. Obok władz Republiki funkcjonowały bowiem i władze administracyjne PKL. Formalnie najwyższą władzą w powiecie był nadal komisarz PKL, jednak faktyczną władzę sprawował KP. Był to zatem system swoistych współrządów.

¹⁵⁶ Tekst odezwy: J. Słomka, *Pamiętnik włościanina. Od pańszczyzny do dni dzisiejszych*, wyd. II, Kraków, s. 426.

¹⁵⁷ J. Danielewicz, *Republika Tarnobrzescka (1918-1923)*, „Z Pola Walki” 1961, nr 2, s. 37.

¹⁵⁸ „Czas” z 10 listopada 1918 r., nr 499; J. Słomka, *op. cit.*, s. 428.

Wobec nieprzychylnego stanowiska PKL do wydarzeń w tarnobrzesczym KP wiązał duże nadzieje z powstałym 7 listopada rządem lubelskim. Zaraz po jego powstaniu udała się do Lublina delegacja KP w celu „[...] złożenia mu wyrazów uznania, posłuszeństwa i wierności, a zarazem sprawozdania z powiatu oraz po dalsze rozkazy polityczne”¹⁵⁹. Czy jednak faktycznie KP podporządkował się rządowi lubelskiemu, trudno powiedzieć. Relacje członków władz Republiki w tej sprawie są bowiem sprzeczne¹⁶⁰.

PKL od początku postawiła sobie za cel przeciwstawienie się wszelkim próbom anarchii, stąd też sytuacja w powiecie tarnobrzesczym bardzo ją absorbowwała. Mimo wysiłków nie zdołała jednak do stycznia 1919 r. jej opanować. W styczniu przed wyborami do Sejmu Ustawodawczego bardzo energiczną akcją wyborczą w powiecie prowadzili Dąbal i Okoń. PKL zaniepokojona rozwojem sytuacji zwróciła się do prokuratury o wydanie nakazu aresztowania obu panów. Aresztowano tylko Okonia, gdyż Dąbal zawczasu ostrzeżony zdołał się ukryć. Sprawa odbiła się szerokim echem w kraju. Cofnięcia nakazu aresztowania domagał się od PKL nawet minister spraw wewnętrznych¹⁶¹. Socjaliści domagali się powołania specjalnego komisarza dla zbadania tej sprawy¹⁶². Zarzucano naczelnikowi wydziału administracyjnego PKL (Lasocki), że dokonał tego w celu usunięcia niewygodnych kandydatów przed wyborami do Sejmu. Obok tego rodzaju działań PKL organizowała także pacyfikacje wojskowe, które ostatecznie w styczniu 1919 r. zlikwidowały radykalny ruch chłopski w Galicji i Republikę Tarnobrzeską.

Uwagi ogólne

Na ziemiach polskich zaboru austriackiego w okresie 1918-1921 udało się zlokalizować dziewięć przejściowych ośrodków władzy. Są to w porządku chronologicznym ich powstawania: Cieszyn, Zakopane, Lwów, Kraków, Jabłonka, Lubowla, Florynka i Komańcza, Przemyśl, Tarnobrzeg. Występują wśród nich miasta, będące centrami politycznymi o kilkunastokilometrowej ciągłości i dla dużych terytoriów (Kraków, Lwów), pełniące nadal ważną rolę w omawianym okresie, oraz miasta stołeczne o charakterze regionalnym (Cieszyn) albo lokalnym (Lubowla, Przemyśl, Tarnobrzeg). Pozostałe były wsiami. W tym chronologicznym rankingu na czele znalazł się śląski Cieszyn i podhalańskie Zakopane. Niektóre z tych miejscowości pełniły rolę przejściowego (tymczasowego) ośrodka władzy stosunkowo krótko (Zakopane, Jabłonka, Lubowla,),

¹⁵⁹ J. Słomka, *op. cit.*, s. 429.

¹⁶⁰ J. Danielewicz, *op. cit.*, s. 39.

¹⁶¹ Z. Lasocki, *Wspomnienia...*, s. 64.

¹⁶² *Ibidem*, s. 63.

inne nieco dłużej (Florynka i Komańcza, Przemyśl, Tarnobrzeg). Wśród tych ośrodków były takie, w których powstały organy władzy wyłącznie polskie (Cieszyn, Zakopane, Kraków, Jabłonka, Lubowla, Tarnobrzeg) oraz takie, w których współistniały one z organami niepolskimi (Ukraińcy, Żydzi). Ta ostatnia sytuacja zaistniała przede wszystkim we Lwowie, ale także w Przemyślu. Ponadto w niektórych ośrodkach powstały takie organy reprezentujące tylko ludność niepolską, jak w przypadku Florynki i Komańczy Łemków. Liczba wszystkich tych ośrodków zaczęła stopniowo się zmniejszać i u schyłku badanego okresu, zakończonego uchwaleniem konstytucji w 1921 r., pozostały tylko trzy: Cieszyn, Kraków i Lwów.

Powstające w tych ośrodkach organy władzy były odbiciem wieloetniczności mieszkańców tych ziem. Stąd też obok najliczniejszych organów polskich utworzono także ukraińskie, łemkowskie i żydowskie. Inspirowali ich powstanie albo wprost tworzyli politycy, najczęściej upartyjnieni, i posłowie parlamentarni, przy coraz większej aktywności politycznej zróżnicowanego narodowościowo i socjalnie społeczeństwa, wyrażającej się w formie demokracji wiecowej i tworzonych spontanicznie rad (robotnicze, żołnierskie, chłopskie). Organy te miały charakter kolegialny i regionalny albo lokalny. Wszystkie polskie uznawały zwierzchnictwo centralnego rządu w Warszawie, ale z konieczności politycznej albo militarnej sprawowały, w mniejszym lub większym zakresie oraz w krótszym lub dłuższym czasie, autonomiczną władzę ustawodawczą i wykonawczą. W niektórych ośrodkach (Cieszyn, Kraków, Lwów) powstały rozbudowane stałe struktury biurowe, rozdzielające funkcje uchwalodawcze (rada, komitet, prezydium) i wykonawcze (resortowo wyodrębnione wydziały). Właściwość terytorialna tych organów była silnie zróżnicowana. Te najmniejsze albo same się rozwiązały i poddały się zwierzchnictwu większych, albo zostały wchłonięte przez największe, niekiedy z użyciem presji policyjnej i wojskowej. Tu na szczególną uwagę zasługuje PKL, która początkowo aspirowała do roli władzy polskiej dla całej Galicji, ale w wyniku politycznych i wojskowych działań Ukraińców faktyczny zasięg jej władzy został ograniczony tylko do jej części zachodniej. Ta sytuacja stopniowo ulegała poprawie i PKL zdołała podporządkować sobie nieomal wszystkie polskie ośrodki władzy, za wyjątkiem Cieszyna i Lwowa. Ale ostatecznie to właśnie Lwów stał się ośrodkiem dla całego tego obszaru (Galicja, Śląsk Cieszyński, Orawa i Spisz). Nie do przecenienia jest zatem rola tych ośrodków i organów w organizacji polskiej administracji, w najtrudniejszym okresie tworzenia się ustrojowo-prawnych zrębów Drugiej Rzeczypospolitej.